

NEOLİBERAL EMEK YÖNETİMİNDE DEVLETİN ROLÜ: TÜRKİYE'DE ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARI

ROLE OF STATE IN NEOLIBERAL LABOR ADMINISTRATION: PRIVATE EMPLOYMENT AGENCIES IN TURKEY

Arş. Gör. Hande MALGAÇ
Ankara Üniversitesi
Siyaset Bilimleri Fakültesi
handemalgac@gmail.com

Arş. Gör. Emek Önder ÜNLÜ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
emekunlu@gmail.com

Received 27 January 2017- Accepted 24 July 2017
Gönderim 27 Ocak 2017- Kabul 24 Temmuz 2017

Öz: Devletin piyasaya dair herhangi bir müdahalesinin, akılcılığı ve özgürlüğü zedeleyeceğini ve bu nedenle devletin piyasaya müdahale kanallarının mümkün olduğunca kısıtlanması gerektiğini savunan neoliberalizmin pratikteki programı, devletin müdahale biçimlerini ortadan kaldırmak değil, bu biçimleri yeniden yapılandırmak üzerine kuruludur. Bu yeniden yapılandırma eğiliminin tarihsel temeli, ilkel birikim vasıtasıyla mülksüzleştirilen, yoksullaştırılan ve proleterleştirilen geniş yığınların yönetimini merkeze koyan liberalizmde aranmalıdır. Sermaye birikiminin istikrarı için gerekli olan ücretli emeğin oluşumu, klasik liberal düşünürlerin çizdiği tablonun aksine kendiliğinden değil zor yoluyla, bir başka deyişle, devlet iktidarının gücü ile gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda emeğin yönetimi, devlet iktidarının toplumsal düzen imalatında oynadığı merkezi role işaret ederken; bu rol liberalizmden neoliberalizme bir süreklilik taşımaktadır. Bu bağlamda Özel İstihdam Büroları (ÖİB) sermaye birikim sürecinde emeğin coğrafi, iktisadi, politik ya da gündelik hareketinin öngörülemez sonuçlarının yaratacağı olumsuz etkilerin yönetilebilmesi için stratejik bir araç olarak değerlendirilebilir. ÖİB'lerin yetkilendirilmesi sermayenin devlet eliyle işgücü piyasasında kurucu ve düzenleyici faaliyetlerin meşru öznesi kılınmasına dayanmaktadır. Türkiye'de sermaye birikiminin devamı ve kârlılık için yalnızca emeğin düşük maliyeti kâfi olmamaktadır. Aynı zamanda emeğin belirli sektörlerle, belirli niteliklerle ve belirli bir sürede yönlendirilebilmesini sağlamak gerekmektedir. Bunun anlamı herhangi bir emekçinin niteliklerini çeşitlendirmek ya da geliştirmek için –ki bu sayede emeğini satarken pazarlık şansını artıracaktır- yöneleceği meta-dışı alanlardan ya da bu alanların kazandıracağı zamandan kopartılmasıdır. Böylelikle emek yönetilebilecek bir ölçekte yani ÖİB depolarında konumlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, neoliberalizm, devlet, hukuk, emek yönetimi, ÖİB, ilkel birikim

Abstract: Neoliberalism advocates that state intervention in the market should be restricted as much as possible due to the claim that any state intervention would undermine the rationality and the freedom of the market. Yet in practice, neoliberal programme is based on reconstruction and not elimination of state intervention forms. The historical ground of this reconstruction tendency should be traced in liberalism which puts the administration of dispossessed, impoverished and proletarianised masses in its center. The formation of the wage labour which was necessary for the stabilization of capital accumulation, on the contrary, the picture drawn by the classical liberal thinkers, did not happen by itself but was realised by force, in other words, by the power of state. In this sense, labour administration has a continuity between liberalism and neoliberalism by referring to the main role of state power within the production of social order. In this context, Private Employment Agencies (PEA) can be considered as a strategic instrument to manage the negative effects of unpredictable

consequences of geographic, economic, political and everyday movement of the labor. PEAs manifest the authorisation of capital, which makes it the legitimate subject of foundational and regulatory activities in labour market, by the legalisation power of the state. In Turkey, low-cost labor is not sufficient for perpetuity of capital accumulation and profitability. It must be ensured that labor could be canalized to certain sectors, with certain abilities at a specific time as well. It means any laborer who inclines to non-market areas for the purpose of diversification and improvement of his/her qualifications -so that he/she could increase his/her negotiotion power- would be removed from these non-market areas. Thus, labor will be positioned at a manageable place and scale, namely in the stocks of PEAs.

Keywords: Liberalism, neo-liberalism, state, law, PEA, primitive accumulation, labor admistration.

1. LIBERALİZM VE EMEĞİN YÖNETİMİ

Liberalizm kapitalizmin oluşum sürecinde şekillenen, felsefi-etik bir düşünce sistemi olmasının yanında aynı zamanda belirli bir siyasal ve iktisadi programın adıdır. Bu felsefe ve program yakından ilişkilidir zira yeni çalışma düzenine uyumu salık veren ideoloji, klasik liberal düşünürlerin yürüttüğü etik tartışmasında temellenmiştir.¹ Kapitalistleşme süreçlerinde kapsamlı bir sermaye stratejisine (burjuva programa) dönüşmüş olan liberalizm; serbest piyasanın işleyişi, özel mülkiyetin korunması, devlet ve siyasal iktidarın konumu ve ücretli emeğin oluşumunu birbiri ile ilişkilendiren radikal bir politik proje olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamlı içeriği ile liberalizmin aynı zamanda yeni bir toplumsal düzen tasavvuru olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Bu anlamda liberalizmin yeni toplumsal düzeni için üç ögenin yaşamsal olduğu söylenebilir. Bunlar; kâr için üretim yapma güdüsü ile hareket eden sermaye sahiplerinin sınırlandırılmadan serbestçe hareket edebileceği bir piyasa, bu üretimin gerçekleştirilebilmesi için çalışma kapasitesini satacak ücretli emek ve nihayet piyasanın serbestçe işleyişinin ve özel mülkiyet hakkının korunması için hukuksal bir düzen ihtiyacıdır (Tiger ve Levy, 2016). Bir başka ifadeyle bu düzen, Jeremy Bentham’ın “mutlak bir ihtiyaç olduğundan hiç şüphe duymadığı ‘Mülkiyetin Anayasası’dır (Constitution of Property)” (Perelman, 2000: 21).

Şüphesiz bu yeni toplumsal düzenin dayanacağı kapitalist iktisadi ilişkiler ve siyasal rejimin şekillenmesi çatışma yüklü olmuştur. Sınıfsal, politik ve ideolojik cepheleleri olan bu çatışmalar liberalizmin zaferiyle sonuçlanmıştır. Feodalizmin topyekûn krizinden türeyen belirli tarihsel eğilimler ve sınıf mücadeleleri sonucunda şekillenen kapitalizmin gelişmesi, olgunlaşması ve yerleşiklik kazanmasında bu zaferin payı merkezidir. Liberalizmin zaferi ve kapitalizm arasında altı çizilen bu ilişkiyle, temelde liberal düşüncenin günümüze değin taşımaya başardığı bir politik yanılısamaya vurgu yapmak amaçlanmaktadır. Liberalizmin en temel iddiaları -eğer bunların, Adam Smith’in düşüncelerinde temsil edildiği kabul edilirse- bireylerin özgürce, çıkarları doğrultusunda hareket edebildikleri bir piyasanın, ancak devletin ve kamusal müdahalelerin özel mülkiyet hukuku ve birey güvenliğiyle sınırlandırılması ile gerçekleştiği yönünde bir vurguda kendini göstermektedir (Smith,[1776] 2014) . Oysa ne kapitalizmin oluşumunda kritik öneme sahip sermaye birikim süreçlerinde ne de ücretli emeğin oluşumunda,

¹ Örneğin, Adam Smith’in erken çalışmalarından biri *The Theory of Moral Sentiments (Ahlaki Duygular Teorisi)* adını taşımaktadır.

kendiliğinden işleyen, doğal ya da bu aktörlerin eylemlerine içsel bir “gizli el” marifeti bulunmaktadır. Aslına bakılırsa liberalizmin zaferinde son derece görünür bir elin katkısı hayati olmuştur. Bu el, çok uzun zamandır görünür olan devlet ve yönetsel kurumlarından başkası değildir. Oysa Smith ve diğer liberal düşünürlerin temel eserlerinde, piyasaya dışsal olarak konumlandırılan ve müdahalesi “şeylerin doğal düzenini” bozduğu gerekçesiyle kınanan –bu sayede rolü gizlenen- devletin, serbest piyasa ve “sivil toplum” üzerindeki kurucu etkisi göz ardı edilir (Neocleous, 2013: 84). Liberal düşüncenin kapitalist piyasa sisteminde devlet müdahalesinin rolünü göz ardı edişi, yanlış bir kavrayış olmanın ötesinde, sermaye birikiminin önündeki iktisadi, toplumsal ve kültürel engelleri kaldırma mücadelesinde bir taraf oluşu ile ilişkilidir.

“Mülkiyetin Anayasasını” egemen kılma mücadelesinde liberalizm, kapitalist sermaye birikimi için gerekli ücretli emeği piyasa düzeni içerisine sokmak için büyük kitlelerin mülksüzleştirilmesini² savunmada önemli ideolojik işlevler görmüştür. Klasik ekonomi politığın “laissez-faire” külliyatında yazılı olanlara bakılırsa, liberalizmin, kendi geçim araçlarından kopartılarak mülksüzleştirilen geniş köylü kitlelerin akıbetleriyle hiçbir alakası yokmuş gibi görünmektedir (Perelman, 2000: 2). Oysa “gerçekte “laissez-faire”in inşası ile geçimlik üreticilerin çoğunluğunun mülksüzleştirilmesi yakından ilişkilidir” (Perelman, 2000: 2). Bilindiği gibi Marx bu süreci *ilkel birikim* olarak adlandırmıştır (Marx, 2011: 686-731).³ Aslında Marx’ın tartıştığı mesele, kapitalist sermaye birikimini önceleyen sermaye ve emek gücünün nereden geldiğidir. Detaylı bir tarihsel malzeme ile birlikte, Marx şöyle özetler: “Demek oluyor ki, ilkel birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir” (2011: 687). Bu süreç “kamusal mülkiyetin gaspı” olarak 15. Yüzyıl sonundan 16. Yüzyıla kadar sürmüştür. Özellikle toprağa el konulması ve köylülerin mülksüzleştirilmesi ilkel birikimin en geniş çaplı uygulaması olarak düşünülebilir. Bu el koyma içerdiği iktisadi sonuçlardan öte bir anlam taşımaktadır. Toprak ve toprağın kullanım formlarının üzerinde yükselen şey, uzunca bir dönemin ruhu ya da geleneksel toplumsal ilişki ve değerlerin inatçı bir bileşimiydi. E.P. Thompson’ın (2004) ifadesiyle para kudreti (tüccar ve tefecilerin artan toplumsal etkinliği) karşısında bir tür “ahlaki ekonomi” (Thompson, 2004) kapitalizmin yükselen gücü karşısında tutunmaya çalışıyordu. Şüphesiz bu tutunma, çeşitli biçimlerde köylülerin proleterleşmeye direnişini içermektedir ve bu sayede süreç yalnızca gaspla sınırlı kalmayan bir toplumsal, politik ve hukuki düzenlemeler dönemini açacaktır. Bu

² İngiltere’de 14. Yüzyıldan başlayıp 18. Yüzyıla dek süren toprağın ticarileşmesi biçiminde düşünülebilecek “çitleme (enclosurement)” hareketi, anılan mülksüzleştirme sürecinin en kapsamlı ve önemli olgusudur. Hem sermaye birikim süreci açısından hem de ücretli emeğin oluşumu açısından hayati sonuçları olan çitleme süreci aynı zamanda mülksüzleşmenin ortaya çıkardığı olumsuz toplumsal süreçlerin yönetilmesi anlamında toplumsal düzenin “imalatı” olarak incelenebilir. Bu çalışmada detaylarına girilmeyecek olsa da çitlemenin emek yönetiminin tarihsel zemini olarak kavrandığını belirtmeliyiz.

³ Marx’ın ilkel birikimi (*Primitive Accumulation*) işlediği “Kapital” eserinin Yordam yayınlarından olan Türkçe çevirisinde kavram, “*ilk birikim*” şeklinde çevrilmiştir. Bu çeviri farklılığının, kavramın analitik konumu ve içeriğine dair kuramsal tartışmalar göz önüne alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada yalnızca Türkçe literatürde daha yaygın kullanıldığı için “ilkel birikim” şeklinde kullanmak tercih edilmiştir.

sürecin kapitalizm açısından son derece tayin edici bir karakteri olduğu vurgulanmalıdır. Bir tarafta, Marx’ın ilkel birikimin kapitalizmin oluşumundaki kritik rolüne ilişkin “*ilk günah* (original sin)” (2011: 686) benzetmesinden ilham alarak ifade edersek, mülksüzleştirilen köylüler sanki bir evrenden başka bir evrene fırlatılıp atılmışlardır. Diğer tarafta, paranın toplumsal iktidar aracı olarak, anılan geleneksel ilişki ve değerleri aşındıran etkisinin vücut bulduğu sınıfsal aktörler, parayı iktidarın kaynağı haline getiriyorlardı. Marx’ın ifadesiyle “yeni soylular, parayı her türlü iktidarın kaynağı olarak gören zamane çocuklarıydı” (2011: 735). Bu “zamane çocuklarının” motivasyonlarına ve yapıp ettiklerine yer veren Marx, “ilkel birikim tartışmasında çok büyük oranda proleterleşmeye odaklanır; zira onu en çok ilgilendiren mesele en devrimci özne olarak kabul ettiklerinin oluşumu ve bunların üzerinde mücadele ettikleri merkezi sorunlardı” (Glassman, 2006: 611). Dolayısıyla ilkel birikimin içeriğinin iki yönü öne çıkmaktadır: Paranın ve proleterleşmenin yönetilmesi.

İlkel birikim süreci, kapitalizmin oluşumu için gerekli ilk sermaye birikimini sağlamakla burjuvaziye etkin bir politik aktör olarak tarih sahnesine yerleştirmiştir. Bu süreç aynı zamanda, mülksüzleştirilen geniş köylü kitlelerden doğan, yaşamını yalnızca emeğini satarak sürdürmek zorunda olan işçi sınıfına aynı sahnede yer açmıştır. Bu katı mülksüzleştirme süreci, liberal düşüncenin sembol ismi Adam Smith’in ünlü “gizli” el kavramlaştırmasının -kapitalist piyasa ekonomisinde bireysel çıkarlarıyla hareket eden aktörlerin özgür hareketinin kaos ve çatışma yaratmasına engel olup tüm çıkarları son kertede dengeleyen bir tür “doğal mekanizma”nın- varlığını önemsiz hale getirmektedir. Bir bakıma buradaki “gizli el”, katı bir biçimde ve zor kullanarak mülksüzleştirilen insanlar için son derece “görünür” olan toplumsal güçlerin varlığının Smith’in liberal ideolojisine dönük şüphe uyandırmasını ve direnişle karşılaşmasını engellemek için “gizlenmiş bir el” gibi durmaktadır. Esasında Smith’in ilgilendiği temel konu, insan davranışlarının⁴ liberal toplumsal düzene uygun düşecek biçimde değiştirilmesinin nasıl savunulabileceğidir (Perelman, 2000:9). Bu savununun anahtar kavramları ise oldukça tanındıktır. Smith için mevzu bahis piyasa toplumunun gelişimi ve yerleşiklik kazanması olduğunda, “yasa ve düzenin önceliği” şüphe götürmez. Hatta “barış -emekçi sınıfların burjuva toplumsal düzene uyumu- ve düzen” insani sefaletin tesellisi olarak yoksullara duyduğumuz merhametten çok daha önemlidir (akt. Perelman, 2009: 191).

Bu anlamda liberalizmde -söylemin aksine gerçekte işleyen biçimiyle kapitalizmde olduğu gibi- emeğin mülksüzleştirilmesi, tüm geçimini ücretli bir işte çalışmaya bağlaması ve piyasa dışı (meta-dışı) yönelimlere girmesinin engellenmesi için gerekli toplumsal düzenin inşası merkezi önemdedir. Bu, hayata geçirilmesi için kapitalist emek sürecinde patriarkal ve despotik fabrika rejimlerinin ya da disiplininin sunduğu denetimi merkeze alsa da, (Burawoy, 1985) kapitalist üretimin işyeri ölçeğini aşan bir ölçekte müdahale ve denetimi gerektirmiştir. En özlü ifadesiyle liberalizmin toplumsal düzeni, emeğin yönetilmesine dayanır. Bir başka ifadeyle emeğin yönetimi, burjuva toplumsal düzeninin devlet müdahalesi aracılığıyla iktisadi, politik, kurumsal, idari ve ideolojik olarak inşa edilmesini ve sürdürülmesini içeren çatışmalı pratikler bütünüdür ifade eder.

⁴ Burada özellikle yoksul köylülerin sermaye birikimine engel olan ve ücretli bir işte çalışmaktansa alternatif geçim kaynakları arayan geleneksel tutum ve davranışları hedef alınır.

Bu nedenle liberalizmin kavramsal yapısında, ideolojik çerçevesinde ve politik pratiğinde “piyasa-devlet” ilişkisinin çelişkili niteliğini tartışmak için ‘ilkel birikim kavramı’ merkezi önemdedir. Zira ilkel birikim tartışması, liberalizmin “serbest” piyasa mitinin en güçlü ideolojik kaynaklarından biri olarak kavranabilecek “devlet müdahalesi- piyasa ilişkisi” formülasyonundaki çelişkiyi açığa vurmaktadır. Geniş yığınların mülksüzleştirilmesi sürecinde her biçimiyle kullanılan zorlayıcı düzenleme ve uygulamalar devlet iktidarının yasallaştırma ve hukukileştirme otoritesi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat liberalizmin anlatısında bu süreç “istisna halı” gibi sunulmaktadır.

1.1. İlkel Birikimin Rolü ve Yoksulluğun Yönetimi

Liberalizmin ve kapitalist toplumsal düzenin temel özellikleri tipik karakterini hemen hemen tümüyle İngiltere’nin tarihsel sürecinde⁵ kazanmıştır. Fakat bu durum, kapitalistleşme süreçlerinde liberal strateji ve uygulamaların, farklı hız, çap ve doğrultularla da olsa, yaygınlaşmasını engellememiştir. Zira kapitalist sermaye birikimi evrenselleşme eğilimi ile maluldür. Bu evrenselleşme eğilimi özel mülkiyet düzeninin coğrafi genişlemesinde ne nitelikte toplumsal, politik ya da kültürel engellerle karşılaştığına bağlı olarak şekillenmiştir. Fakat ne liberalizmin piyasa-devlet ilişkisine dair söylemi ne geniş yığınları mülksüzleştirerek ilerleyen birikim süreci ne de tüm bu süreçlerin içerdiği sosyo-politik çatışmalar genel niteliğini kaybetmiştir (Chibber, 2016). Bu nedenle emeğin yönetimi kavramlaştırması ve bu kavramlaştırmanın ilkel birikim sürecinin kapitalist toplumsal düzenin oluşumundaki rolüne dayanarak kullanılması mümkün hale gelmektedir. Emeğin yönetimi, proleterleşme sürecinde gerçekleşen geniş çaplı toplumsal değişimlerden kaynaklanan gerilim ve çatışmaların, belirli bir toplumsal düzene dönüştürülmesi için gerekli kapsamlı sermaye ve devlet pratiklerinin tümünü içerecek biçimde düşünülebilir. Bu pratiklerin ilk örneklerini iç içe geçiren sahnenin “karanlık tasarıları”, Marx tarafından şöyle özetlenir:

“Kilise mülklerinin yağmalanması, devlet topraklarına hileli yollarla el konulması, ortak toprakların çalınması, feodal mülkiyet ile klan mülkiyetinin gaspçı ve insafsız bir terörle modern özel mülkiyete dönüştürülmesi, bütün bunlar, ilk birikimin huzur veren yöntemleriydi. Bunlar Kapitalist tarım için araziye fethetti; toprağı sermayenin parçası haline getirdi ve kentsel sanayileri için gerekli ‘özgür’ ve korunmasız proletaryanın arzını sağladı.” (Marx, 2011: 704).

Bu anlamda ilkel birikime “proleterleşmenin ekonomi politiği” olarak bakabiliriz (Özügurlu, 2008: 64).

Liberalizmde istisnai olarak konumlandırılan devlet müdahalesinin aslında oldukça etkin biçimde gerçekleştirildiğini ortaya koyan ilkel birikim kavramı “kısaca, doğrudan üreticilerin proletaryaya ve onlara ait emek araçlarının da sermayeye dönüştürülmesi” (Özügurlu, 2008: 64) biçiminde tanımlanabilir. Kapitalizmin oluşumunda proleterleşme

⁵ Bu süreç aynı zamanda burjuva hukukunun da oluşum sürecidir. Tacirin hareket özgürlüğünü sağlayacak ve garanti altına alacak sözleşme, mülkiyet ve yöntemlerin belirli kurallar içine oturtulması ve uygulanmasıdır. Bu kurallar doğal akıl ve doğal hukuk teorileri yardımıyla insanlar tarafından tercih edilmiş ve uygulanmış kurallar bütünü olarak hukuksal ideolojinin bağlamı içerisine oturtulmuştur. Yazılı kurallar, feodal parçalılığın aşılmasında, ticaretin Kilise ve Krallık çıkarları doğrultusunda teoloji, ahlak ve hukuk sistemine dahil edilmesinde rol oynamıştır (Tiger ve Levy, 2016).

süreci “bir yanda, yoksullaşma ve mülksüzleşme, diğer yanda üretim ve geçim araçlarının sermayeleşmesi ve özel mülkiyet temelinde yoğunlaşması” ile şekillenir. “Kapitalist üretim ve birikim tarzı, dolayısıyla aynı zamanda özel mülkiyet, kişinin kendi emeğine dayanan özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını, yani işçinin mülksüzleştirilmesini gerektirir” (Marx, 2011: 740). Şüphesiz bu mülksüzleştirme sürecinin belirli aktörleri vardır ve bu aktörlerin uygulamalarının süreklilik kazanmasında ve güvence altına alınmasında devletin yasallaştırma yoluyla müdahaleleri kritik bir konumda olmuştur. “Biçimsel anlamda bakıldığında bu mülksüzleştirme tamamen yasaldı. Sonuçta köylüler kelimenin dar anlamında mülkiyet hakkına sahip değildiler. Yalnızca geleneksel hakları vardı. Piyasalar geliştikçe, ilkin toprak elde etme hırısındaki soylular, daha sonra da burjuvazi, bu geleneksel hakları yürürlükten kaldıracak bir yasal yapı yaratmak için devleti kullandı” (Tiger ve Levy, 2016). Devletin bu biçimde kullanılması, yalnızca burjuvazinin emeğin ücret disiplinine sokulması açısından çıkarlarına işaret etmez; aynı zamanda bu disipline edilmiş emek, yönetilebilir bir toplumsal düzen için gerekli uyumlu yurttaşlar olarak, devlet iktidarının da çıkarlarına işaret eder. Bu karşılıklı ilişkiyi, Smith’in de hocası olan Hutcheson farklı ama isabetli bir biçimde ortaya koyar: “halka kendi meselelerini idare etmesi ve endüstriyel becerilerini yerine getirmesi için en iyi yöntemler öğretilmeli ve yasalarla taahhüt edilmelidir” (akt. Perelman, 2000: 23).

Liberal düşünürlerin “resmi anlatısında” yer bulmayan, ilkel birikim süreci ve mülksüzleştirmenin ücretli emeğin zorla oluşturulmasına dönük politik ve hukuksal araçlarını takip ederek, liberalizmde piyasanın, belirli bir çalışma düzenine bağlanarak devlet otoritesinin seferber edildiği tarihsel süreçle nasıl kurulduğunu özellikle 18 ve 19. yüzyıl İngiltere’sinde görebiliriz. Örneğin bu dönemlerde çıkarılmış bir yasa maddesinde öngörülen cezaya göre, 14 yaş üzerindeki dilenciler, ağır bir biçimde kırbaçlanmalı ve sol kulağından damgalanmalıydı. Bu ceza ancak birisinin bu kişileri gönüllü olarak iki yıl süre ile kendi hizmetine kabul etmesiyle uygulanmayacaktı (Perelman, 2000: 14). İlkel birikim sürecinde mülksüzleştirilen ve geçim araçlarından koparılan insanların yoksullaşmasıyla birlikte dilencilik yoğun bir biçimde görülmeye başlanmıştı. Aslına bakılırsa yeni oluşturulan liberal çalışma düzeninde ücretli emeğe dâhil olmayanların, bir işte para karşılığı çalışmak yerine dilenmeyi “tercih ettiklerine” inanıldığından, benzeri acımasız yasal yaptırımlar oldukça olağandı. Ücretli bir işte çalışmak yerine “piyasa dışı” her türden faaliyet bir günah ve cezalandırma konusu olarak kabul edilmekteydi. Buradaki yaptırımın temel amacı cezalandırmaktan ya da hapisanelere kapatmaktan ziyade, çalışma düzeni dışındaki her türden faaliyetin ceza tehdidi ile “muktedir bedenlere sahip dilenci ve aylakları, emeklerini piyasaya sunar hale getirerek, kapatma kurumunun dışında iş görecektir olan emek gücüne şekil vermektir” (Neocleous, 2013: 24). Bu kavrayışa, yoksullara karşı duyulan geleneksel bir egemen sınıf korkusu da eşlik etmektedir. Örneğin Adam Smith’e göre emekçi sınıflar, faaliyetlerinde istikrarlı bir biçimde var olan ve evrensel olarak etkilendikleri tutkular tarafından ele geçirilmişlerdir. Bu tutkular ise emekçileri mülkiyeti istila etmeye kıskırtır. Sonuç olarak devlet iktidarı zenginlerin mülkünü korumak için zorunludur (akt. Perelman, 2000: 190). Smith’in bu muhafazakâr kavrayışı, ücret düzeninin inşasına, sermaye birikimini güvence altına almasının yanında sınıflı toplumsal düzeni ve mülk

sahibi sınıfları koruma misyonu da biçmektedir.⁶ Bunun yanında oluşmakta olan kapitalizmin ihtiyaç duyduğu toplumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için emeğin yönetilmesine dönük liberal programın sürdürülmesinde devlet iktidarının ve hukuki düzenlemelerinin yaşamsal görüldüğü de anlaşılmaktadır. İlkel birikimin bir ucunda mülksüzleşme ve yoksullaşma bulunduğundan liberal düşüncede yoksulluğun nasıl kavranması gerektiği, emeğin yönetiminde en önemli konulardan biri olmuştur. Esasında kişilerin ücretli çalışmaya zorlanmaları için tüm piyasa-dışı geçim araçlarından koparılması ve yoksullaştırılmaları zorunludur. Bir bakıma kişiler yoksul olmazlarsa ücretli çalışmaya da ihtiyaç duymazlar ve bu da sermaye birikimi önünde bir engele dönüşür. Yine Hutcheson’ın ifadesiyle “bir halk endüstriyel alışkanlıklar [*yani disipline edilmiş ücretli emek*] kazanmaz ise zorunlu yaşamsal ihtiyaçların ucuzluğu [*meta-dışı geçimlik araçlarla yaşamını sürdürme*] aylaklığı cesaretlendirir” ve “en iyi çare tüm yaşamsal ihtiyaçlar için talebin yükseltilmesidir [*yani emeği dışında bir geçim aracı kalmayana dek mülksüzleştirilmelidir*]” (akt. Perelman, 2000: 16). Yine de aylaklıkta ısrar edilirse cezası “en az iki yıl geçici kölelik (*servitude*)” olmalıdır (akt. Perelman, 2000: 16).

Bu çerçevede İngiliz “yoksul yasaları” da aynı liberal programın ve hedeflerin ürünü olarak düşünülebilir. Zira hem yoksul yasaları düzenlemeleri hem de yoksul yasaları üzerinden düzenlenen çalışma düzeni, modern iktisadi ve politik kurumların şekillenmesinde önemli olmuştur. Hem modern iktisadi üretim örgütlenmelerinin hem de devlet tarafından kurumsallaştırılan modern çalışma düzenlemeleri önemli ölçüde yoksul yasaları deneyimine dayanmaktadır (Neocleous, 2013).

Neocleous’un yoksulları yönetmeye dönük tüm devlet pratiklerini ve sermaye birikiminin güvence altına alınması için gerekli tüm iktisadi düzenlemeleri içerecek bir anlamda kullandığı “politik idare kavramı”, liberal politik programda ilkel birikim, proleterleşme ve özel mülkiyet rejiminin korunmasına dair eylemlerin yürütücüsü ve denetleyicisi olarak bir “polis projesi” biçiminde kavramsallaştırılmıştır. Aslında bu kavramlaştırma konumuz açısından emeğin yönetiminin içerik, aktör ve araçlarını açılar. Örneğin 19. yüzyıl İngiltere’inde yoksulluk yasalarında, yardımları son derece küçük bir kesimle sınırlandıran değişikliklerin uygulanmasında parlamento komitesi, polisi yardımcı dağıtım görevlileri olarak belirlemiştir. Bunun yanında 1857 ve 1880 arasında 35 ayrı bölge polisleri dağıtım görevlileri olarak istihdam edilmiştir (Neocleous, 2013: 136). Emeğin disipline edilmesinde polis ve yasa arasındaki bu çakışma yalnızca İngiltere’ye özgü olmamıştır. 19. Yüzyıl Avrupası’nda emeğin yönetimi konusunda bu tartışma son derece merkezi bir konumda olmuştur (Neocleous, 2013: 137). Burada yoksulluk, aylaklık ve polis yöntemleri ile ücretli çalışma düzeninin oluşturulmasına dönük tüm pratiklerin çakışmasının yeniden gösterdiği şey -liberalizmin özgürlük anlatısına rağmen- kapitalist toplumsal düzen inşasında güçlü devlet müdahalelerinin ağırlığıdır.

⁶ Smith, daha açıkça şöyle ifade eder: “Hukuk ve hükümet, her durumda, zenginin fakiri ezmesinin ve hükümet tarafından engellenmedikçe açık şiddet suretiyle yoksulların zenginleri kendileriyle eşit bir seviyeye çekecek saldırısına uğrayacak kimi emvalin, kendilerinden yana eşitsizliğinin zenginler tarafından korunmasının bir bileşkesi olarak değerlendirilebilir” (akt. Perelman, 2000: 190).

“Sonuç, çalışmayı dayatmak için ortaya bir dizi önlemin konulması oldu. Aylaklığa ve dilencilığe karşı oluşturulan bu önlemler, polisin ilk aşamasında, işsiz güçsüz gezenleri şehrin dışına atmak, kırbaçlamak veya kürek cezasına çarptırmak gibi cezai nitelik taşıırken, ikinci aşamada etkin bir şekilde daha müdahaleci ve daha "olumlu" bir hale bürünmüş ve boşta gezenlerde saklı kalan cevheri dolaşıma sokmaya yönelmişlerdir. Sürgün ve benzeri tedbirler hâlâ yürürlükte kalsa da, tüm Avrupa’da yoksulluğu zabtetmenin genel yönelimi artarak, çalışma evleri, hopitaux generaux, Zuchthausern, Tuchthuisen, Armen und Wohlfahrtsanstalten gibi yoksulları kapatmaya yarayan kurumları ortaya çıkarmıştır” (Neocleous, 2013: 64).

İngiltere’de ve kapitalizmin yayıldığı farklı coğrafyalarda ilkel birikimin bu şiddetli tarihsel sürecine bakıldığında; burjuvazinin ve liberal programın emekçileri piyasa- dışı ve müşterek geçim araçlarından nasıl ve hangi araçlarla kopardığı, nasıl zorla liberal çalışma düzeni altına aldığı ve kapitalizmden önceki ücret biçimlerinin yasa dışı ilan edilerek suç sayılmasıyla idam cezalarının emeğin yönetiminde nasıl yaygın bir şiddete dönüştüğü rahatlıkla görülebilir (Linebaugh, 2006: 2008). Bu yaygın şiddet kapitalist toplumsal düzenin oluşumunda ilkel birikimin oynadığı rolün ve yarattığı sonuçların yönetilmesi ile doğrudan bağlantılıdır. “Darağacıyla kurulan bu tür bir tarih bize, hem yoksulların üretim araçlarından mülksüzleştirilmesini (ki ‘kentleşme’ ile sonuçlanmıştır) hem de yoksulların geçim araçlarından yoksun bırakılmasını (bu da ‘kent suçu’ ile sonuçlanır) içeren on sekizinci yüzyıl sınıf mücadeleleri tarihini sunar” (Linebaugh, 2015: 22). Böylelikle liberalizmin, kapitalizm ve devletin hukukileştirme kudretinin⁷ bir bileşiminden oluşan emek politikalarından, günümüz neoliberal iddialarına dek uzanan kapitalist toplumsal düzen anlayışının önemli öğelerinin mucidi, savunucusu ve uygulayıcısı olduğu iddia edilebilir.

Bu süreç aynı zamanda emeğin yönetimi göz önüne alındığında, liberalizmin anılan kapsamlı iktisadi siyasal ve toplumsal programından neoliberal düşünceye devrolan temel yönelimleri de belirlemeyi mümkün kılar. Bu temel yönelimler kapitalist sınıf ilişkilerinde maddi temelini bulan sömürü ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi için gerekli burjuva toplumsal düzeninin sürdürülmesini temel alırlar. Bu anlamda emeğin yönetimi, modern kapitalist toplumsal düzenlerin yaşamsal öğelerini oluşturan vazgeçilmez yönetimsel ilkelere işaret eden program ve uygulamaların tarihsel olarak çatışmalı yapısını ifade eder. Bu temel yönelimler; özel mülkiyetin mutlak biçimde korunması, kârlılığın sürdürülmesi için piyasanın korunması, üretimin sürdürülmesi için çalışma düzeninin korunması, toplumsal yaşamın düzeni, suçun tanımlanması ve cezalandırılması yoluyla güvenliğin korunması olarak ifade edilebilir (Neocleous, 2013).

Tüm bu belirtilenler bağlamında, liberalizmde emeğin yönetimi için kapitalizmin ihtiyaç duyduğu toplumsal düzen ihtiyacının devlet otoritesinden bulduğu en önemli karşılık yasallaştırma ya da hukukileştirme gücüdür.

⁷ Yasa bu mutlak gücü bir yanıyla ilahi yasadan devralmıştır. Kilise otoritesinin toplumsal olarak örgütlü gücünden beslenen bu "hukukileştirme kudreti" yeni bir düzen inşasında cezalandırmanın biçimlerinde ilginç uygulamaları da sürdürmüştür. Örneğin "kelle kurtaran ayet" (neck verse), idamlıkların okur yazar olduklarını ispatlamaları için ezberden okumaları istenen 51. İlahiye verilen isimdi. Eğer doğru okunursa darağacıdan mahkûmu kurtarıyordu (Linebaugh, 2006: 53).

1.2. Liberalizm, Sermayenin Hukuku ve Devlet

Tarihsel süreç boyunca ısrarlı bir biçimde liberalizmden neoliberalizme devredilen eğilimlerin en önemlilerinden biri, sermayenin kapitalist düzen içerisindeki varlığının, devlet otoritesi aracılığıyla hukukileştirilerek sürdürülmesi doğrultusunda olmuştur. Nasıl ki emek, katı yasal düzenlemeler aracılığıyla kapitalist toplumsal düzen içerisinde konumlandırıldıysa; sermaye de hukukileştirme yoluyla devlet iktidarının soyut otoritesi ve dokunulmazlığına kavuşturulmaya çalışılmıştır. Zira emeği toplumsal düzen içerisinde konumlandırmak, bunu eyleyenin kendisini konumlandırmasıdır. Yukarıda liberalizmin siyasal programı olarak ifade edilen öğelerin emek cephesindeki gerçek konumu nasıl giderek liberal anlatıdan silindiyse, sermaye düzeninin varlığı da aktarılan sınıfsal çatışma ve mücadelelerden ayıklanarak adeta son derece doğal bir sürecin zorunlu sonucu olarak anlaşılmıştır. Oysa sermaye, emek üzerindeki toplumsal iktidarını, devlet iktidarını tekrar etmesini mümkün kılan bir politik mücadele sonucunda kazanmış ve pekiştirmiştir.

Marx, “*Kapital*” adlı çalışmasının birinci cildinde, sermayeyi bir toplumsal ilişki olarak kavradığından bahseder ve piyasa ilişkilerinde bireylerin gerçek konumlarından ziyade taşıdıkları sınıfsal konumların temsili aracılığıyla ilişki kurduklarını vurgular. Burada kurulan sözleşme ilişkisi iradeleri tersine çevirerek, iktisadi kategorilerin kişileşmesi ile sonuçlanır:

“Sözleşme sistemi hukuk sistemi içinde gelişmiş olsun olmasın, bir sözleşme biçiminde olan hukuki ilişki, kendisinde iktisadi ilişkinin yansıdığı bir irade ilişkisidir. Bu hukuk veya irade ilişkisinin içeriğini belirleyen, bizzat iktisadi ilişkinin kendisidir. Kişiler burada birbirleri için ancak metaların temsilcileri ve dolayısıyla meta sahipleri olarak mevcuttur. Araştırmamız ilerledikçe, iktisat sahnesine çıkan kişilerin karakter maskelerinin, birbirlerinin karşısına taşıyıcıları olarak çıktıkları iktisadi ilişkilerin kişileşmelerinden başka bir şey olmadıklarını göreceğiz” (Marx, 2011: 93-94).

Burada altı kalınca çizilmesi gereken mesele, kapitalizm koşullarında hukuki temsilin, iktisadi ilişkideki sınıfsal konumların temsilinden ibaret olmasına rağmen, hukuki soyutlamanın birer gerçek kişi gibi işlemesine neden olmasıdır. Esasında böylece gerçek konumların taşıdığı gerilim ve çatışma biçimsel olarak denkleştirilirken, farklı sınıfsal konumlardaki gerçek kişilerin iradeleri, bambaşka ilişkilenebilecek olmalarına rağmen son derece doğal, olağan ve zorunlu bir görünüm kazanır. Buradaki zorunlu görünüm emek-sermaye ilişkisinin hukuksal bir düzen içinde yasallaştırılmasıyla ortaya çıkar. Böylece liberal düşüncedeki serbest piyasa anlatısının dayandığı güçlü bir ideolojik temel haline gelir. Zira piyasanın hukuki temsili, kişilerin gerçek konumlarının ve koşullarının yerine geçerek, *inşa edilen* değil de *hep mevcut olan* şeklinde kavranmıştır. Bu durum, kapitalist toplumsal düzenin yeniden üretilmesi açısından sermaye ve devletin yasallaştırma gücünün ilişkisini son derece kritik bir konuma yerleştirir. Bu ilişkiyi kritik kılan ise sermayenin toplumsal düzeninde her aktörün sermaye birikim biçimlerine öyle ya da böyle intibak etmesi ya da en azından dengeli bir biçimde ilişkilenebilmesinden ileri gelir (Harvey, 2016).

Bu ilişkinin tarihsel olarak cisimleştiği olgulardan biriye, şirketler hukuku ve anonim şirketin oluşumu ve ortaya çıkışıdır (Neocleous, 2014). İngiltere’de 1844 tarihli “Anonim şirketler ve Tescil ve Düzenleme Yasası”, bugün de şirketler hukukunun

temeli olarak görülebilecek ilkeleri belirlemiştir: Anonim Şirketlerle özel ortaklıklar arasında bir ayrıma gidilmesi; yolsuzluğa karşı şeffaflığın sağlanması ve parlamenter iktidar atlanarak, doğrudan tescil işlemiyle şirketleşmenin sağlanması (Neocleous, 2013a: 211). Nihayet 1856 tarihli Anonim şirketler Yasasında şirketler için sınırlı sorumluluğun tanınması önemli bir adım oldu. Yasa anonim şirketlere yönelik olarak çıksa da ortaklık yapısına dair sınırların düşürülmesi ile tek sahipli şirketlerin ve küçük ortaklıkların sınırlı sorumluluktan faydalanmasını sağladı. 1907 tarihli “Limited Şirket yası” da şahıs şirketlerini resmen tanımlayarak ve tanıyarak sermayenin yasal biçimi olarak şirketin yerini sağlamaştırdı (Neocleous, 2013a: 211-212). Tüm bu gelişmeler esasında sermayenin, gerçek kişiler ve onların sorumluluklarıyla bağlı olmayan dokunulmaz bir biçim kazanmasında belirleyici olmuştur:

“İngiliz devleti, şirket yasını geliştirirken ne yalnızca İngiliz kapitalizminin sergilediği sorunlara karşılık veriyor ne de işçi sınıfına ‘sosyalist’ ödümlerde bulunuyordu. Buradaki amaç, modern sermayenin yasal özneliğini biçimlendirmektir ve bu da mülkiyet kavramının atomunu parçalamaya eşdeğer bir süreci ifade ediyordu” (Neocleous, 2013a:213).

Böylece sermaye-devlet ilişkisinde devletin hukukileştirme gücünün kapitalist toplumsal düzene ne kadar hayati bir katkı yaptığı görülebilmektedir. Sermayenin hukuki biçimi olarak şirket, kendisini birey konumundaki yasal öznelerden kalıcı olarak ayırmıştır. Bu noktada işçi sınıfının (bireysel ve toplu iş hukuku), sermayenin (sermaye piyasası hukuku) kolektif bir aktör olarak tanınması arasındaki fark vurgulanmalıdır. Burjuvazi ilkin emekçilere ücret düzenini bir zorunluluk olarak dayatırken, ideoloji düzleminde sınıfsal ilişkiyi (iş sözleşmeleri vasıtasıyla) bireysel sorumluluğa dönüştürmüştür. Dolayısıyla görünürde olan; “özgür emeğin” tercih ve rızasının akde dönüşümüdür. Böylece sermaye hukuku kişilerin tercihleri ile aynı düzlemdeymiş gibi kabul ettirilir. Dolayısıyla işçiler önce “birey” olduklarından sınıf olarak tanınmaları için çetin mücadeleler gerekmiştir. Oysa sermaye en başta bireyden ayrı “kolektif bir özne olarak” tanımlanmıştır.

Dolayısıyla emeğin yönetimi için girişilen onca çabanın hukuksal sonucu, sermayeyi emek tarafından mevcut toplumsal düzen içerisinde sorgulanamaz hale getirmiştir. Yine liberal anlatının aksine, devletin son derece etkili bir konum aldığı görülmektedir. Bu anlamda devlet, “sermayeye kişilik verir, fakat onu bir kişi olarak cezalandırmaz. Devlet sermayeyi, sermaye olarak cezalandırır, onu fertlerden ayrı bir şey olarak değerlendirir” ve bunun sonucu olarak “anonim şirketlerin işlediği ‘suçların’, yalnızca düzenleme ve kaideleri izleme eksiklikleri olarak ele alınması -ve dolayısıyla ‘suç’ olmamaları- eğilimi oluşmuştur: Yönetici sınıf sermayeyi suçun dışında” tanımlamaya çalışmıştır (Neocleous, 2014: 146-147).

Sonuç olarak devletin hukukileştirme gücünün sermaye açısından taşıdığı anlam, bir yasal özne olarak şirketin tanımlanması ve tanınması sürecinin sermayenin toplumsal iktidarının güçlenmesine ciddi katkı sağlamış olmasıdır. Gerçek kişiler ölümlerine tüzel kişi yaşar. Ancak egemen bir başka tüzel kişi olan devlet ve yine ancak belirli koşulların müsaadesiyle bir başka tüzel kişiyi -şirketi- öldürebilir. Bu anlamda kapitalist piyasa ekonomisinin işleyişinin evrensel dayatmasında liberalizmin kazandığı en büyük zaferlerden biri çelişkili sınıf ilişkilerinin hukukileştirilmesi yolunun, ister lehte ister

aleyhte olsun, nihaileşmiş gibi kabul görmesidir. Tıpkı tüzel kişinin ele avuca gelmez hayaletimsiliğinin iki yönlü işleyeceğinin düşünülmesinde olduğu gibi, emek ve sermaye arasındaki ilişkinin gerçek değil hukuki varlığına da bu şekilde yaklaşılır.⁸ Bu, emek yönetimi diye tarif edilebilecek devletle ilişkili tüm müdahalelerde bakılacak noktayı gerçek iktisadi ve politik sınıf ilişkilerinden uzaklaştırarak, soyut hukuki temsillere dönüştürür. “Anonim şirketin kişisi böylece tahakkümün temeli olarak devlet erkinin birliği aracılığıyla devlet erkini tekrarlar” (Neocleous, 2014: 141).

Liberalizm, emeğin yönetimi ve devletin müdahalesi arasında ortaya konulmaya çalışılan temel eğilimler, istikrarlı bir biçimde neoliberal düşünce tarafından devralınmıştır ve bu eğilimler, kapitalist toplumsal düzenin sürdürülmesinde farklı biçim ve sonuçlara yol açsa da sermayenin ve devletin istikrarlı olarak takip ettiği ilkeler olarak neoliberalizmin bağrına kazınmıştır.

2. NEOLİBERALİZM VE EMEĞİN YÖNETİMİ

Kapitalizmin oluşum dönemlerinin liberalizm programından bugüne, kapitalist toplumsal sistem ve devletin yapısı, konumu ve müdahaleleri ciddi değişim ve dönüşümler geçirerek oldukça karmaşıklaşmıştır. Neoliberalizm kapitalizmin özellikle 1970’li yıllardan itibaren içerisine girdiği sermaye birikim krizine ve uluslararası kapitalist sistemin içerisinde olduğu sınıfsal, toplumsal, politik ve ideolojik gerilemeye kapitalist merkezlerden üretilen yanıtları içermektedir. Bu yanıtlar, özü itibariyle, mutlak bir benzerlik sergilemese de temel yönelimler itibariyle ortaklıklara sahip politik bir program olarak düşünülebilir. Kapitalizmin yukarıda bazı hatlarıyla vurgulanan liberal programının mücadelesinin verildiği tarihlerden bugüne, emek-sermaye ilişkilerinde, sermayenin coğrafi genişlemesinde, birikim biçimlerinde, toplumsal yeniden üretim alanlarında, devlet yapılarında, kurumsal düzenlemelerde, hukuki yapılarda, emekçi sınıfların bileşimi, yapısı ve örgütlenmesinde önemli farklılaşmalar, krizler ve dönüşümler vuku bulmuştur. Bu süreçte kapsamlı ekonomik krizler, devrimler, şiddetli sınıfsal ve toplumsal mücadeleler, iki dünya savaşı, soğuk savaş, kapitalist ekonomide devletin kamusal varlığının arttırıldığı refah devletlerinin ortaya çıkışı, krizi ve çözülüşü deneyimlenmiş ve nihayet küreselleşme olarak adlandırılan, üretim ve sermaye birikim süreçlerinin uluslararasılaşması ile günümüz kapitalizmine ulaşılmıştır. Neo-liberalizmin kapitalizmin tarihsel serüveni içerisinde nereye konumlandırılacağı ve liberalizmden hangi biçimlerde farklılaştığı üzerine tartışmalar, iktisadi, politik, ideolojik ve toplumsal birçok alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla bu genişlikte ele alınan bir olgunun basitçe iktisadi programlarda meydana gelmiş bir değişime atfen tanımlanması yeterli olmayacaktır. Saaad-Filho ve Fine’in (2016) detaylı ifadesiyle:

“Sosyal bilimler literatüründe neoliberalizm genel olarak, yakından ilişkili ve kolaylıkla ayrıştırılamayan dört yolla anlaşılır: (a) (yeni) Avusturya okulu ve monetarizmden eşit olmayan ve sıklıkla düzensiz şekilde esinlenmiş bir takım fikirler biçiminde; (b) bu fikirlerden esinlenmiş

⁸ Daha açık bir ifade ile hukukileştirmenin hem başlangıç (itirazın hukukiliği) hem de sonuç (nihai müdahalenin hukukiliği) olduğu bir durum meşruiyetini yalnızca belirli biçimlerde var olmasına dayandıran sermayenin dokunulmazlığını kalıcılaştırır.

ve/veya bunlarca tasdik edilmiş bir takım politikalar, kurumlar ve pratikler biçiminde; (c) genel anlamda sermaye ve özel olarak finans namına işçilere ve yoksullara karşı devlet tarafından öncülük edilen bir sınıfsal saldırı biçiminde (bu saldırı normalde, özellikle gelişmekte olan ve artan biçimde de gelişmiş kriz içindeki ülkelerde, neoliberal düşüncelere başvurulmuş ve sözde ekonomik ‘uyum’ vasıtasıyla hayata geçirilerek haklılaştırılır); ve (d) finansallaşma tarafından desteklenen toplumsal, ekonomik ve politik yeniden-üretimin maddi temeli biçiminde ki bu durumda neoliberalizm, kapitalizmin mevcut evresi, dönemi ya da varoluş biçimidir” (2016: 3).

Bu uzun aktarmadan anlaşılabilirliği gibi neoliberalizm türdeş olmayan birçok süreç, ilişki ve mekanizmayı içermektedir ve dolayısıyla kavrayış biçimlerinin hemen tamamının belirli bir gerçekliğe denk düştüğü söylenebilir. Şüphesiz bu durum anılan gerçekliklerin herhangi birine yoğunlaşmanın mümkün olmadığı anlamına gelmez fakat yoğunlaşmanın neoliberalizmin bu çok yüzlülüğünü hesaba katarak gerçekleştirilmesini ve yoğunlaşılacak alanın diğer alanlarla nasıl bir ilişki içinde olduğunu göstermeyi gerekli kılar. Aslında böylece liberalizmden neoliberalizme doğru değişimin temelleri, ölçeği, boyutları ve dinamikleri kadar önemli olan iktisadi ve politik sürekliliklere de ilgisiz kalınmamış olur. Örneğin Saad-Filho ve Fine (2016) neoliberalizmi finansallaşmayı merkeze alarak değerlendirirler ve bu son otuz yılda finansallaşmanın yükselişinin ekonomik ve toplumsal yeniden üretimin örgütlenmesini dönüşüme uğrattığını vurgularlar (2016: 4). Ama bu dönüşüm, finansallaşmanın çeşitli çıktılarında ibaret değildir; aynı zamanda bunu üretim, istihdam, uluslararası entegrasyon, devlet ve ideoloji düzlemleri boyunca belirleyen yapılar, süreçler, aktörler ve ilişkileri içerir (2016: 4). Özetle neoliberalizme iç tutarlılığa sahip bir iktisadi-politik program keşfetmek amacıyla bakmak bu konudaki anlayışımızı sınırlandıracaktır. Zira neoliberal politikalara esin kaynağı olan düşünce gelenekleri de benzeri bir duruma işaret etmektedir. Ne 1947 yılında kurulan ve Friedrich von Hayek’in merkezinde durduğu “Mont Pelerin Cemiyeti” etrafındaki akademisyenlerin (daha çok devlet ve bireysel özgürlüklerin uyuşmazlığı konusunda sembolleşen) felsefi ve politik iddialarının zaman içerisinde neo-klasik iktisatla bütünleştirilmesine dayandırılan neoliberal teori, ne de özellikle 1970’li yıllarla birlikte Milton Friedman’ın etkili olduğu Chicago Üniversitesi eliyle politik programa dönüşen düşünce çerçevesi tamamen tutarlıdır. Çünkü bu görüşler bir tarafta devlet iktidarına mutlak bir güvensizlik ilan ederken, diğer tarafta özel mülkiyeti, bireysel özgürlükleri ve serbest piyasayı koruyacak güçlü bir devlet ihtiyacına işaret etmekten geri durmayarak bu iki taraf arasında salınmaktadır (Harvey, 2015: 27-30). Bir bakıma “neoliberal ideoloji, etkileyici gücüne rağmen ya da onun nedeniyle, toplumun tutarlı bir temsilini sağlamak için fazla parçalı” durmaktadır (Saad-Filho ve Fine, 2016: 8).

Bu bağlamda neoliberalizm, özellikle bu son sürecin belirli aşamalarında öne çıkan, bazı temel yönelimleri ortaya konabilse de farklılık ve çelişki barındıran bir politik, ekonomik eğilimler ve pratikler toplamı olarak düşünülebilir (Harvey, 2015). Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, finansallaşma, emek piyasalarının kuralsızlaştırılması ve esnekleştirilmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve sıkı para politikaları neoliberalizmle genel olarak özdeşleştirilen iktisadi yönelimlerdir (Yılmaz, 2012: 240-241). Fakat neoliberalizm salt bir iktisadi düşünce ve pratikler bütünü değildir. Aynı zamanda, kapitalist toplumsal düzenin oluşum döneminden itibaren içsel olarak taşıdığı çelişkili yapının sonuçları olarak da düşünülebilecek krizlere, sermaye cephesinden

geliştirilen politik bir yanıttır. Burada neoliberalizmin tam bir tartışmasını yapmaktansa, emeğin yönetimine dair liberalizmden devralınan ve süreklilik gösteren kimi söylem ve pratiklerle, kapitalist sermaye birikiminde tarihsel olarak süreklilik arz eden kimi yönelimlerin ilişkisi kurulmaya çalışılacaktır. Böylelikle sermaye birikim süreçleri, proleterleşme süreçleri ve emek yönetiminde devletin rolüne dair neoliberal uygulamalardan çıkarılacak genel kavramsal çerçevenin Türkiye’de Özel İstihdam Büroları özelinde değerlendirilmesi denenecektir.

İlkel birikime dair daha önce vurgulananlar hatırlandığında, bu sürecin kapitalizmin oluşum dönemi ve koşullarıyla sınırlı biçimde ele alındığı hatırlanacaktır. Fakat ilkel birikim kavramı, güncel kapitalizmin sermaye ve sınıf dinamiklerini çözümlenecek biçimde, geniş anlamı ile de ele alınarak neoliberalizmle ilişkilendirilmektedir (Perelman, 2000; Harvey, 2004; De Angelis 2007; Göztepe, 2014).

Bu anlamda ilkel birikim kavramını neoliberal bir sermaye stratejisi olarak ele alacak biçimde genişletmek mümkündür. İlkel birikim yukarıda belirtilen sınırlı anlamıyla “insanların geçimlik araçlarından kopartılmalarını” vurgulamaktaysa geniş anlamıyla “insanların ücret sistemi dışındaki alternatif geçim stratejilerinden uzak tutulmalarını”nın altını çizer. (Özügürlü, 2008: 65). Bu, kısaca, emeğin yeniden üretim koşullarının giderek genişleyen ölçekte piyasaya bağımlı kılınmasını yani metalaştırılmasını ifade etmektedir. Burada iddia edilen unsur güncel kapitalizm koşullarında ilkel birikimin sürekliliğidir. Buna göre örneğin “modern hane yaşamının inşası da ilkel birikimin modern bir varyantıdır; hanenin- çamaşır yıkama alanlarının mülkiyetinden (bahçedeki çeşmeden –özel mülk- ya da dere kenarından –ortak mülkiyet-) kopartılmaları ile üretim araçlarının mülkiyetinden kopartılmaları arasında temelden bir fark yoktur” (Özügürlü, 2008: 65). Mülksüzleştirme ve proleterleştirme ile birlikte fakat onunla sınırlı olmayan ve “kişinin meta-dışı geçim alanlarını, *yeteneklerini, vasıflarını* kuşatarak” (Özügürlü, 2008: 65) işleyen ilkel birikim süreci bu anlamda kapsamlı bir sermaye stratejisi hüviyetini kazanmaktadır. Neoliberalizmin kamusal varlıkların özelleştirilmesi yönünde son derece ısrarlı konumu bu strateji ile ilişkili kabul edilmelidir. Neoliberalizmde sermayenin uluslararasılaşması, iktisadi, politik, ideolojik ve toplumsal düzeylerde çeşitlilik sergilediğinden, ilkel birikim stratejileri de bu çeşitlilikle uyumlu olacak biçimde geniş bir alana yayılmıştır. Bu anlamda “(...) maliyeti tamamen sermaye tarafından ödenmeyen fakat sermayenin ihtiyaç duyduğu toplumsal emeğin çeşitli formları -kamu tarafından finanse edilen altyapı fonlarından araştırma ve geliştirme desteklerine; işçilerin yetiştirilmesi ve eğitimlerinin kamusal finansmanından cinsiyetçi ve sıklıkla ırksallaştırılmış hane içi emeğe; polisiye ve diğer faaliyetlerden kapitalist mülkiyet ilişkilerinin korunmasına kadar” (Glassman, 2005: 616-617) farklı biçimlerde ilkel birikimin konusu haline gelebilmektedir.⁹ Liberalizmin gerçekte savunduğu ve emeğin kapitalist çalışma düzenine içerilmesini zorlayan uygulamalardan hatırlanacağı üzere, bu stratejiler yalnızca iktisadi araçlardan oluşmaz. Kapitalizmde proleterleşme süreçlerinin süreklilik gösterdiği göz önüne alınırsa

⁹ Glassman (2005) sermaye birikim sürecinin ilişkili yüzlerini, ilkel birikim (Marx), mülksüzleştirerek birikim (Harvey) ve ‘ekonomi dışı araçlarla birikim’ (*accumulation by extra-economik means*) (Glassman) olarak tariflerken, tüm bunları ilişkisel ve ilkel birikimin geniş anlamı içerisinde düşünmeyi önerir.

neoliberal sermaye stratejisinin parçası haline gelmiş ilkel birikim sıklıkla çeşitli zor yöntemlerini devreye sokmaktadır. İkel birikimin sürekliliğinde sıklıkla devreye sokulan yöntemlerden en etkili ise devlet gücüdür zira “ikel birikim süreci piyasa güçlerinin doğal işleyişinin bir sonucu değildir” ve “ekonomi-dışı, politik müdahalelere” (Glassman, 2005: 620) gereksinim duyar. Tarihsel olarak tekrar eden bir biçimde emek, ilkel birikimin genişleyen bu bağlamıyla sürekli mülksüzleştirilmekte ve yoksullaştırılmaktadır.¹⁰ Böylece her durumda proleterleşen geniş yığınların, sermaye birikimi ve özel mülkiyete tehdit oluşturacak piyasa dışı yönelimlerden uzak tutulması gündemde kaldığından, kapitalist toplumsal düzenin yeniden üretiminde emeğin yönetimi merkezi yerini korumaktadır. Zira neoliberalizmin esneklik, taşeronlaştırma, kuralsızlaştırma, devletin küçültülmesi ve özelleştirme konularında izlediği ısrarlı politika sınıfsal ve toplumsal olarak son derece gerilimli ve çatışmalı bir görünüm arz etmektedir. Kapitalizmin oluşum dönemlerinde, liberalizmin yoksulluk sorununu ele alışı nasıl bu gerilim alanını işaret etmekteyse; bugün de neoliberal stratejinin sonuçları, sosyal dışlanma şeklinde (proleterleşme ile çakışan) benzer bir gerilim alanını işaret etmektedir (Özgül, 2008: 66). Bu durumda neoliberal emek yönetiminden bahsetmek, güncel kapitalizmin iktisadi yönelimlerinin ortaya çıkardığı işsizlik, güvencesizleşme, taşeronlaşma ve bunlara bağlı yoksullaşma gibi sorunların yönetiminden bahsetmek anlamını taşıyacaktır. Liberalizmle ilişkili olarak daha önce vurgulandığı gibi neoliberalizmde de asıl amaç; sorunların çeşitli iktisadi, politik, toplumsal ve hukuksal biçimlerde çözülmesinden ziyade bu gerilim ve belirsizliklerin idare edilmesidir. Burada yine söylemde aksi vurgulansa da devletin önemli bir rolü bulunmaktadır. Fakat buna ek olarak sermayenin uluslararasılaştığı güncel kapitalist sistemde, sorunlar ulusal ölçeğin ötesinde etkili olduğundan, gerilim ve belirsizliklerin idare edilmesinde, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların etkileri de önemli bir ağırlık taşımaktadır (Yılmaz, 2012).

Buraya kadar ifade edilenlerden emek yönetiminin aynı zamanda ücretli çalışmaya dair tüm hukuksal düzenlemeleri de içerecek biçimde kavrandığı vurgulanmalıdır. Ulusal ve uluslararası tüm çalışma mevzuatları, iş hukuku, sosyal güvenlik uygulamaları, sosyal politika düzenlemeleri ve istihdam politikaları emeğin yönetimi yani proleterleşmenin idare edilmesi merkezinde düşünülebilir. Bu durumda doğal olarak devletin rolü genel hatlarıyla ele alınmalıdır. Böylece daha önce tarihsel olarak sermaye ve devlet iktidarının karşılıklı olarak birbirlerini pekiştirmelerinde hukukun rolüne atfedilen önem yeniden gündeme gelmektedir.

¹⁰ Glassman (2005) bu konuya dair iki çalışmayı örnek gösterir. Bunlar, Walker’ın klasik anlamıyla ilkel birikim sürecinin, Kaliforniya tarımında proleterleşme üzerinden gelişmiş bir kapitalist ülkede nasıl işlediğini ortaya koyan çalışması, *The Conquest of Bread* (2004); ve McCarthy’nin çevre politikalarının, neoliberal ticaret anlaşmaları ve uluslararası hukukun kamusal mülkiyetler üzerinde şirketlere sağladığı ayrıcalıklı haklar vasıtasıyla ilkel birikimin bir biçimine dönüştürülmesini anlatan “*Privatizing Conditions of Production: Trade Agreements as Neoliberal Environmental Governance*” (2004) adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada ilkel birikim sürecinin bu geniş işleyiş alanı hesaba katılarak özellikle proleterleşme süreçlerini tetikleyen mülksüzleştirme politikaları (özelleştirme, kentsel ve kırsal rant gibi) ve bu politikaların sonuçlarının (işsizlik, yoksulluk ve güvencesizlik gibi) yönetiminde stratejik bir araç olarak görülebilecek Özel İstihdam Bürolarına odaklanılmaktadır.

2.1. Neoliberalizmde Devletin Rolü

Devlet neoliberalizmde özel mülkiyet hakkının mutlak korunması, serbest piyasanın özgürce işleyişi, serbest ticaret kurumlarının korunması ve bu anlamda hukukun üstünlüğünün sağlanması için kısmen denetleyici bir konuma yerleştirilmiştir. Gerekirse bu yaşamsal niteliklerin korunması için devlet, tekelindeki şiddet araçlarını devreye sokmalıdır (Harvey, 2015: 72). Bu anlamda neoliberal söylem de devleti, sermaye birikim süreçlerinin önüne çıkabilecek önlemlerin kaldırılmasında en etkili güç olarak kabul etmektedir. Burada kritik olanın, müdahalenin serbest piyasanın içsel ve kendiliğinden işleyen dinamiklerine değil piyasaya dışsal güçlerle sınırlandırılmış olmasıdır. Fakat bir taraftan anılan unsurların güvenceye alınmadığı ya da belirsiz olduğu durumların varlığına işaret edilerek devletin, “iktidarını kullanarak piyasa sistemleri yaratmasından ya da dayatmasından” söz edilmektedir (Harvey, 2015: 73). Aslında piyasa ve devletin ilişkisine dair neoliberal söylemin geliştirdiği karşıtlık yanıltıcıdır. Bir kere “devlet ve piyasanın rolleri, aralarında kurulan basit bir karşıtlık ilişkisine dayanarak kullanışlı bir biçimde tanımlanamaz” zira “birikimin ilişkili örüntüleri, yeniden yapılanmalar ve toplumsal ve ekonomik yeniden üretim, görece somut ve özgül tarihsel analizler yoluyla anlaşılabilir” (Saad-Filho ve Fine, 2016: 12).¹¹ Görüldüğü üzere devlete biçilen roller, ister düzenleyici ister kurucu olsun, yaptırım gücünü etkili bir konuma yerleştirmektedir. Bu ise her durumda neoliberalizmin devleti, sınırlandırdığı biçimin çok ötesinde kavradığını göstermektedir. Özellikle sermaye birikim süreçleri açısından kritik olan düzenlemelerin hızlıca gerçekleştirilmesine dönük neoliberal devletin anılan kavranışının gerçekte tercih edildiğini bize söylemektedir. Fakat bu kavrayışın özünde, iddia edildiğinin aksine, biçimsel de olsa demokratik bir karar alma sürecine atıf yapılmamaktadır. Zira “kararnameler ve yargı kararlarıyla yönetim yönünde güçlü bir tercih vardır” (Harvey, 2015: 74). Bu tercih edilirdir çünkü yasal düzenlemeler daha önce de vurgulandığı gibi sermayenin de dâhil olduğu bir denetimden ziyade emeğin yönetimini merkeze almaktadır. Burada hukuksal düzenlemelerin rolü sermaye hareketinin önünün daha fazla açılması için yetkilendirilmesine odaklanmıştır. Böylece olası bir direnişe karşı sermayenin hukuksal temsili, toplumsal düzende hukukun üstünlüğü ilkesinin en önemli unsuruna dönüştürülerek (özel mülkiyet hakkının mutlaklığı) dokunulmazlık kazanmıştır. “Neoliberal teorinin hukukun üstünlüğüne ve katı bir anayasallık yorumuna odaklanması, çatışma ve muhalefetin mahkemeler aracılığıyla çözülmesi zorunluluğunu getirir. Her sorunun çözümü ve çaresi mahkemelerde aranmalıdır” (Harvey, 2015: 74). Neoliberal teoride her türden sorunun çözümünün yargısallaştırılması, emek açısından hak kayıplarına karşı hukuksal ve toplumsal güvenliği garanti etmez. Aksine bu durum, ekonomik güvenliğin öncelikli aktörü şirketler olarak kabul edildiğinden ve daha önce vurgulandığı gibi sermayenin kolektif yapısı hukuksal temsil aracılığı ile kişileştirildiğinden, daha en başından bireylerin hukuksal kişiliği karşısında sermayeyi

¹¹ Saad-Filho ve Fine (2016) bu vurguyu açarak şöyle devam ederler: “ Bu analizler, belirli kurumlar arasındaki etkileşimleri, çekişmeleri ve işbirliğini, bu varsayımsal bölünmenin dâhilinde, üzerinde ve ötesinde içermelidir. Bu süreçlerin kendileri ağırlıklı böylesi kurumlara dayanarak ve bu kurumlar aracılığıyla temellerindeki ekonomik, politik ve ideolojik (sınıf) çıkarlarına indirgenemeseler de bu çıkarlardan etkilenirler” (2016: 12).

sorumlu kılınmaz bir konumda tutmaktadır. Örneğin, sermayenin üretim faaliyetlerinin yol açtığı ve kişilere zarar veren toplumsal maliyetler karşısında kişilerin açtıkları davaların neredeyse hiçbir değişiklik sağlamaması yalnızca güç asimetrisi ile ilgili değildir. Esasında daha en başından devletin hukuksal düzenleme gücü sermayeyi neredeyse dokunulmaz kılmaktadır.

Üstelik neoliberal programın artık genel kabul gören sonuçları “daha düşük ücret, artan iş güvencesizliği ve - pek çok örnekte - sosyal güvenlik haklarının ve iş güvencesinin kaybedilmesi” (Harvey, 2015: 84) olmasına rağmen, sermayenin toplumsal düzendeki varlığına dair temelli hiçbir sorgulama yapılmaksızın tüm ülkelere esnek çalışma ve istihdam politikalarının dayatıldığı görülmektedir. Sonuç olarak neoliberal emek yönetiminde devletin rolünü görünür kılan süreç, her ne kadar farklı coğrafyalarda farklı ağırlık ve biçimler kazanarak karmaşıklaşsa da temel yönelim anlamında, sermaye stratejisinin ilkel birikimin sürekli genişlemesini ve proleterleşme süreçlerinin bu sonucu korumak için yönetilmesini kopmaz bir biçimde birbirine bağlamasıyla şekillenmektedir. Zira “neoliberal politikaların uygulama hızı ve çapı, sınıfsal dengelere ve kapitalist sınıfın devlete bağımlılık derecesine bağlıdır” (Harvey, 2015: 94). Bir başka ifade ile sonuç almak yerine yönetmenin ya da idare etmenin devreye girdiği her yerde, devlet devreye girer.

Neoliberal emek yönetimi tekniği olarak tanımlanabilecek olan “neoliberal ilkel birikim stratejisi”, (Özüğurlu, 2009) üretim sürecinin esneklik, takım çalışması, tam zamanlı üretim gibi teknikleri içeren ve bu tekniklerle birlikte örgütlenen “müdahaleye kapalı” pazar yönetimini birbirine bağlayan yönetim biçimidir. Bu yönetim biçimi altında işleyen meta üretiminde “yeni olan unsur, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile işgücünün mekânsal toplulaşması arasındaki coğrafi ve mekânsal örtüşmenin değişmiş olmasıdır” (Özüğurlu, 2009: 123). “Sermaye, işgücünün toplulaşmasından belirli ölçülerde özerk bir yoğunlaşma eğilimi içindedir; bu eğilimin yaslandığı temel ilişki biçimi ise, son yıllarda hızla yaygınlaşan alt-sözleşme (geçici iş ilişkisi) sistemidir” (Özüğurlu, 2009: 123).

Geçici iş ilişkisi ile sermaye maliyet risklerini dışsallaştırarak, alt basamaklarda yer alan firmalara ertelenmiş maliyet riskleri olarak aktarır. “Esneklik yükü” olarak tanımlanan bu ertelenmiş maliyet nedeniyle geçici iş ilişkilerinin kurulması temel eğilim haline gelmiştir. Bu biçimde istihdam, emeğin yeniden üretim koşullarının sağlanmasını olanaksız hale getirmektedir. Dolayısıyla her anlamda bir yoksullaşma anlamına gelen geçici iş ilişkilerinin yönetilmesi için çeşitli düzenleme ve mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar, yedek işgücünün artışı ile işçiler arasındaki rekabetin hızlandırılması, mümkün olduğunca sınırlandırılmış iş yasaları, sendikal faaliyetlerin sınırlandırılması ve bu mekanizmaların yetersiz kaldığı yerde de baskıcı bir gücün devreye girmesi olarak sıralanabilir.

Sermayenin kârlılık koşullarının iyileştirilerek devamını sağlama amacını taşıyan neoliberal politikalar, bir yandan devletin küçültülmesi, özelleştirme gibi araçlar kullanılarak devam ettirilirken bir yandan da devletin sağladığı sosyal hizmet alanlarının metalaştırılmasını düzenleyerek sermayenin pazar alanlarının genişletilmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2005: 124). Ulusal ve uluslararası çalışma mevzuatları, iş

kanunları, çalışma koşullarını düzenleyen kararnameler ve yargı kararları gibi araçlar ile işleyen bu süreç ilk elden reel ücretlerin baskılanması, sosyal hakların kısıtlanması biçiminde gerçekleşmektedir. İşgücünün yeniden üretim maliyetlerini düşük tutmak amacıyla başvurulan bu yöntemler yeniden üretim sürecini sınırlandırarak emeği yoksullaştırmaktadır. Bu sınırlandırma alternatif geçim stratejilerinden emekçileri uzaklaştırmak; meta ilişkileri ve metalaşma biçimlerine onları hapsedmek anlamı taşır.

3. TÜRKİYE’DE ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARI VE EMEĞİN YÖNETİMİ

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) tanımına göre Özel İstihdam Büroları (ÖİB), “modern emek piyasalarında şirketlere işgücünü niceliksel olarak arttırıp, azaltma olanağı veren daha üst düzeyde esneklik sağlarken; işçilere de iş bulma ile ücret, çalışma süreleri ve eğitim de dâhil olmak üzere istihdam standartları anlamında yeterli güvenceleri sağlamanın asli araçlarının başında gelmektedir” (akt: Yılmaz, 2010:33). Bu tanımdan da anlaşılabilirliği gibi ILO emek piyasasının düzenli işleyişi için işçilerin yanında işverenin de çeşitli güvencelere sahip olması gerektiğini karara bağlamıştır. 1997 tarihinde 181 Sayılı Sözleşme ve 188 Sayılı Tavsiye Kararı ile yapılan düzenleme ile yerleşiklik kazanan ÖİB tanımı aynı zamanda iş hukuku alanında da bir değişikliğin ifadesidir. Bu sözleşme ile ILO işe alma ve işe yerleştirilmede devlet eli ile yürütülen biçimler dışındaki biçimleri de kabul etmiş ve düzenlemiştir. “181 sayılı Sözleşme ile emek piyasasının dinamizmini sağlamada kamu istihdam büroları yanında özel istihdam bürolarının faaliyetlerine de izin verilerek, istihdam kalitesinin artırılması hedeflenmiştir” (Türk-İş, 2009: 6).

3.1 Özel İstihdam Bürolarının Düzenlenmesi ve Gelişimi

ÖİB’lerin işgücü piyasasında hukuksal düzenlenmelerinin tarihi oldukça geriye gitmektedir. 1919 yılında ILO’nun *İşsizlik Sözleşmesi* ile temelleri atılan ÖİB’lerin işleyişinin düzenlenmesi yine aynı Örgütün 1948 tarihli 88 No’lu *İstihdam Sözleşmesi* ile olmuştur.

ILO, 2 numaralı *İşsizlik Sözleşmesi* ile Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan işsizlik ve işsizliği azaltma için başvurulacak araçlara olan ihtiyaçları belirterek, sözleşmeyi tanyan her ülkenin resmi makamlara bağlı bir “resmi parasız iş bulma” bürosu sistemi oluşturmasını öngörmüştür. 1929 Buhranı ile hızla büyüyen işsizlik karşısında ücretli olarak iş bulma hizmeti veren ve resmi olmayan büroların sayılarının artması ile birlikte bu bürolara ücret karşılığında üye olma yaygın hale gelmiştir. Devlet eliyle yürütülen işe alma sürecindeki aracılıkta özel girişimlerin de yaygın biçimde rol üstlenmeye başladığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine dönemin ekonomi politikaları ile paralel olacak biçimde iş hukukunun düzenlenmesinde söz sahibi olan ILO, 1933 tarihli ve 34 Sayılı Sözleşmesi ile ücretli olarak hizmet veren özel istihdam bürolarının kapatılması kararı almıştır. Büroların kapatılması bir geçiş sürecine bağlanmış olsa da ILO bu kararı ile işe alım sürecindeki düzenleyici yetkinin kamu tekelinde olması gerektiğini vurgulamıştır (Türk-İş, 2009: 4). Bu dönemde istihdamın kamu tekelinde olması, dönemin sermaye birikim ihtiyaçlarının kapsamının ulus-devlet ölçeğinde bir emek hareketi gerektirmesi ile ilgilidir. Zira bu ölçek, devlet iktidarının belirli bir

biçimine tanımlı olduğundan emeğin yönetiminde devlet "çağırılır". 34 Sayılı Sözleşmenin ardından ÖİB ile ilgili düzenleme 1948 yılında İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlenen tam istihdam politikaları ile uyumlu olarak yapılmıştır. İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Hakkında 88 Sayılı Sözleşme tam istihdam politikalarının sağlıklı bir biçimde işlemesi amacıyla tüm üye ülkelerin ücretsiz kamu istihdam büroları kurmalarını zorunlu hale getirmiştir. Ancak Sözleşme ÖİB’lerin kaldırılması yönünde herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu durumda özel istihdam büroları kamu istihdam büroları ile birlikte faaliyet göstermeye devam etmişlerdir. Bu düzenlemenin hemen arkasından 1949 yılında Ücretli İstihdam Büroları Hakkında 96 Sayılı Sözleşme kabul edilmiş ve işgücü piyasasında özel istihdam bürolarının yeri kesinlik kazanmıştır. Sözleşmenin üçüncü kısmına göre, “kamu kurumu istihdam bürolarının yanında kazanç gagesi taşımak amacıyla özel istihdam bürolarının da faaliyet gösterilmesine izin verilmiştir” (Türk-İş, 2009: 4). Bu düzenleme sonrasında hızla artan özel istihdam büroları ile birlikte geçici istihdam büroları adı altında yeni bir tür de ortaya çıkmıştır:

“Özellikle geçici iş bürosu adı altında faaliyet gösteren ve kendi işçilerini bir üçüncü gerçek veya tüzel kişinin hizmetine vermek amacıyla, mesleki faaliyet olarak ödünç işçi sağlama fonksiyonu gören büroların sayısında büyük artış görülmüştür. Yani burada süreç ters işlemiştir. Kamu istihdam büroları öne geçip etkin olacakken tam tersi olmuş, özel istihdam büroları (özellikle geçici istihdam büroları) hakimiyet kazanmıştır” (Türk-İş, 2009: 5).

1997 yılına gelene dek çeşitli evrelerden geçerek işgücü piyasasına gittikçe yerleşen ÖİB'lere dair son uluslararası düzenleme Avrupa Birliği'nin (AB) 2008 yılındaki direktifidir. Buna göre ödünç iş aracılığıyla etkin bir biçimde istihdam ve buna uygun esnek çalışma modellerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

İşgücü piyasasını düzenleyen uluslararası kuruluşlardan sadece biri olan ILO'nun geçici iş ilişkisi sistemi ve sistemin yürütücüsü olan özel istihdam büroları ile ilgili yaptığı düzenlemeler göstermektedir ki emeğin yönetimi ile ilgili politikalar her daim bir düzenleyiciye ihtiyaç duymaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda yoksulluk politikaları bir tür "cezaî emek yönetimi" olarak düşünülebilirken, 20. yüzyılda ise tam istihdam politikaları emek ve sermaye arasında "iş gören bir anlaşma" zorunluluğundan türediğinden bir tür "içerici emek yönetimi"nden söz edilebilir. Şüphesiz bunun nedenleri arasında en önemlilerinden biri İkinci Dünya Savaşı sonrası emekçi sınıfların "düzen-dışı" yönelimlerden uzak tutulmasıdır. Farklı coğrafyalarda farklı ağırlıklar ve biçimler altında değişen bu düzenleme eğilimi tarihsel süreç izlendiğinde kendini açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.2 Türkiye’de Özel İstihdam Bürolarının Düzenlenmesi ve Gelişimi

1970’li yılların ortalarında itibaren yaşanan sermaye birikimi krizinin yansımaları hem devlet biçiminde hem emek rejiminde hem de sermaye birikim modelinde kendini göstermiştir. Daha önceki modelde -sosyal devlet- güvenceli çalışma bir maliyet biçimi olarak değil, emeğin yeniden üretilmesini sağlayan bir mekanizma olarak görülmekteydi (Jessop, 2009: 130). Ancak birikim modelinin yaşadığı kriz ile hızla artan işsizlik, enflasyon gibi yapısal sorunların çözümü olarak sunulan neoliberalizm, bu algıyı kökünden değiştirmiştir. Neoliberal programın reçetesi ana hatları ile şu şekilde özetlenebilir: Üretim sürecinin fasılasız biçimde yeniden ve yeniden ayarlanarak

maliyetlerde iyileşmeye gidilmesi amacıyla kullanılan kazein, stoksuz-zamanında üretim, esneklik, takım çalışması vb yönetim tekniklerini içeren kapsayıcı bir üretim stratejisi olarak yalın üretim; ticari faaliyetlerin örgütleyici ilkesi olarak, hareketli mukayeseli üstünlükler ve müdahalesiz piyasa stratejileri ve her ikisi arasındaki bağlantıyı kurarak derinleştiren yeni-liberal ilkel birikim stratejisi (Özügurlu, 2009: 124). Önceki birikim modelinde toplam talebin arttırılması ve/veya canlı tutulması için başvurulmuş emekçi gelirlerinin harcamaları karşılayabilecek seviyede tutulması politikası, yeni birikim rejiminin politikaları ile yer değiştirdiğinde bir maliyet kalemi haline dönüşmüştür. Güvencesizleştirme ve piyasalaştırma programı doğrultusunda ilerleyen süreç, işgücü piyasasının "serbestleşmesi", grevlerin kısıtlanması, reel ücretlerin düşürülmesi ve sendikasılaşma gibi sonuçları doğurmuştur. Güvencesizleştirme ile birlikte işleyen piyasalaştırma, emek politikalarının yeniden üretiminde birbirini etkileyen ve aynı zamanda iç içe geçen iş güvencesizliği, istihdam biçimlerinin güvencesizliği, sosyal güvencesizlik ve gelir güvencesizliğini de şekillendirmektedir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 73).

Bu programın esneklik politikaları sonucunda işyerlerinin örgütlenmesi hem mekânsal hem de işgücü açısından değişmiş; yaşanan parçalanma sonucunda taşeronlaştırma, sendikasılaşma ve atipik istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Sosyal harcamaların azaltılması, devletin küçültülmesi, özelleştirme ve piyasalaştırma kamu hizmetlerinde de neoliberal yaklaşımın göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu süreçte ortaya çıkan belirsizlik ve gerilimleri yöneten kuruluşlardan biri olan Dünya Bankası'nın işgücüne dair "uyumlulaştırma" önerileri (kamu harcamalarının kısıtlanması, özelleştirme, finansal serbestlik gibi) piyasanın ihtiyacının karşılanabilmesi için işsizlerin eğitiminin sağlanması ve yoksulluğun sürdürülebilir biçime getirilmesi için çeşitli projelerin hayata geçirilmesi olmuştur. Dolayısıyla bir kez daha yoksulluğun yönetimi- bu kez uluslararası ölçekte- merkeze oturmuştur.

Neoliberal programın hayata geçirilebilmesi için gerekli müdahaleler kendisini yasal zeminde işgücünü düzenleyen yasalarda sıklaşan değişimler ile göstermiştir. İşgücü piyasasının dönüştürülmesi için gereken zorlayıcı düzenlemeler devlet iktidarının hukukileştirme yöntemiyle ilerletilmiştir. "Özel hukuktaki irade özerkliği ilkesinin anayasa hukuku alanındaki dayanağı olan "sözleşme özgürlüğü", "mülkiyet hakkı" ile birlikte, kapitalist sisteme hukuksal meşruiyet kazandıran en önemli başlıklardan biridir" (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 56). Anayasal hak olarak korunan sözleşme özgürlüğü, sözleşmeyi yapan tarafların eşitliği ilkesine göre formüle edilmiştir. Ancak bu formülasyon, sermayedar ile ücretli emekçi arasında üretim araçları sahipliğinden kaynaklanan fiili eşitsizliği yok saymaktadır. Eşitsiz tarafların -hukuki sınırlar içerisindeki- taleplerine karşılıklı kabul ve beyanlarına dayanarak ulaşabileceğini varsayan hukuksal eşitlik emeğin toplumsal düzen içerisinde konumlandırılmasının bir aracı olmuştur. Benzeri bir çelişki kendisini sınıf tahakkümünün reddi ve devletin çalışma alanında tarafsızlığı algılamaları üzerine kuran çalışma hukukunun mantığında da gösterir. Emek mücadelesinin sermaye sınıfı karşındaki kazanımlarını kurallaştırmak ve güvenceye almanın hukuksal yansıması olan çalışma hukuku bir yandan da sermaye sınıfının kazanımları sınırlandırma ve işçi sınıfını baskı altında tutmanın bir yoludur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 56-9).

Uzun yıllar boyunca aynı iş kanunu altında düzenlenen işgücü piyasasının temel metni 3008 sayılı İş Kanunu idi. Bu kanunun iş ve işçi bulma koşullarını düzenleyen kısmı istihdamın devlet eliyle düzenlenmesini ve kamu tekelini esas almış, kazanç amaçlı olarak büro kurulmasını da engellemiştir. 1936 yılında yapılan bu kanunun ILO’nun o dönemdeki düzenlemelerini esas aldığı görülmektedir. Emek yönetiminin temel çerçevesini çizen İş Kanunu’nu tamamlayıcı nitelikte olan 1946 tarihli 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile iş ve işçi bulma devlet eliyle gerçekleştirilecek bir kamu hizmeti olarak tanımlanmıştır. İş ve işçi bulmanın "meta-dışı" bir hizmet olarak kabulü aynı zamanda kamu hizmetinin bir başka yönünü de ön plana çıkarır: Meta-dışı olma niteliği aynı zamanda bir hak olma özelliği de taşır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 77).

1980’li yıllara gelindiğinde ise iş ve işçi bulma görevi devlet tekelinde olmaktan çıkıp kademeli bir biçimde özel istihdam bürolarının teşvik edilmesine evrilmiştir. Kamu hizmeti olarak görülen ve devlet tarafından yürütülen "iş ve işçi bulma" konusunun "piyasanın konusu" yapılması da alandaki en etkin değişikliklerden biri olarak mevzuat ve uygulamadaki yerini almıştır" (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 60). 1990’lı yıllardan itibaren sosyal güvenlik sisteminde yapılan parçalı değişiklikler ile özel sigorta uygulamasının yaygın hale getirilmeye başlanması; İş Kanunu’ndaki kısmi değişikliklerine eşlik eden Sendikalar Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasası, Türkiye İş Kurumu Yasası ve Özel İstihdam Kurumları Yasası önerileri ve değişikliklerinden oluşan yasa paketleriyle çalışma yaşamına dönük değişimler gerçekleştirilmiştir. Ve süreç içerisinde geline nokta 2003 yılında “mesleki faaliyet olarak ödünç iş ilişkisi”ni düzenleyen yeni İş Kanunu’nun çıkarılması olmuştur. Neoliberal programın gerektirdiği esnek çalışma düzeninin yerleştirilmesi ve emeğin yönetilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması devletin hukukileştirme gücü seferber edilerek gerçekleştirilmiştir.

... hukuk, güvencesiz, esnek ve ucuz işgücünü perdelemenin de meşrulaştırma aracı olmuştur. İstihdam ve işsizlik konuları bir arada değerlendirildiğinde, çember içine alınan, hukukla düzenleniyormuş gibi gösterilen bir çalışma dünyasından söz edilmelidir. Bu meşrulaştırma artan işsizlikle birlikte değerlendirildiğinde, işsiz kalmamanın çaresi olarak da sunulmuştur. İşsizliğin arttırılmasını önlemek amacıyla esnek çalışma modeline geçme, özelleştirme, geçici istihdam ve 4/C gibi formüllerin yaygınlaştırılmasıyla, işsizlik, ucuz işgücünün yedek ordusu haline getirilmiş olanların rızasına sunulmuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 64).

Geçici iş ilişkilerinin temel çerçevesini çizen İş Kanunu’nun tamamlayıcısı olarak çıkarılan Türkiye İş Kurumu Kanunu’nda ÖİB’lerin kuruluşu düzenlenmiştir. Buna göre ÖİB’ler İş Kurumu’nun izin ve denetimine tabi biçimde kurulacak ve üç yılda bir verilen izinler yenilenecektir. ÖİB’lerin faaliyetlerin daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmesi ise Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında yapılan bu düzenleme ÖİB’lerin işleyişinin ILO’nun 181 Sayılı Sözleşmesi’ne uygun hale getirmek amacını taşımaktadır. ÖİB’lerin çalışma biçiminin “yeniden düzenlenmesi” 2013 yılında yayınlanan bir yönetmelik ile yapılmıştır. 2013 yılında Türkiye İş Kurumu’nun Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği’nde yapılan değişiklik ile ÖİB’ler; iş, işyeri ve sektör kısıtlaması olmaksızın işçilere iş, işverene de işçi bulup bunun karşılığında işverenden komisyon alacak aracılar olarak tanımlanmışlardır. İşçi

kiralama yetkisini bu biçimde kazanan ÖİB'ler iş arayanların ve işe yerleştirilenlerin kimlik, eğitim ve mesleki bilgilerine dair kayıtları da tutmakla yetkilendirilmişlerdir.

Bu kadar sık ve kapsamlı değişikliklerin yapılması ÖİB'lerin çalışma düzenine gittikçe yerleştikleri ve yaygınlaştıklarının bir kanıtı olarak da okunmalıdır. Neoliberal programın önemli ayaklarından biri olan esneklik politikalarının uygulayıcılarından biri olan ÖİB'lerin varlığı, istihdam politikalarının değişiminde oluşan gerginlik ve çatışmaların yönetilmesine hizmet etmektedir. Bu yönetimin temel araçlarından biri de ÖİB'lerin değişen koşullar altındaki durumunu hukukileştirerek iktisadi, politik ve toplumsal alanlarda güvence altına alınmasıdır. "İstihdamın piyasalaşması" olarak tanımlanabilecek bu yeni konum, güvencesiz ve esnek çalışma dünyasını hukukla meşrulaştırmadır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 68).

Özel İstihdam Büroları ile ilgili son ve köklü düzenleme İş Kanunu ve Türkiye İş Kurumu Yasası'nda yapılan değişiklik ile kanun aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Mayıs 2016 tarihli kanun değişikliği¹² ÖİB'lerin yetki alanlarını genişletmektedir. Bu değişikliğe göre:

“Geçici iş ilişkisi, özel istihdam bürosu aracılığıyla ya da holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde görevlendirme yapılmak suretiyle kurulabilir. Özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici iş ilişkisi, Türkiye İş Kurumunca izin verilen özel istihdam bürosunun bir işverenle geçici işçi sağlama sözleşmesi yaparak bir işçisini geçici olarak bu işverene devri ile”¹³ ...

gerçekleşir.

Geçici iş ilişkisi kurma yetkisi kanun marifeti ile kendisine tanınan ÖİB'ler geçici iş ilişkisi kurma yetkisinin yanı sıra işgücü piyasası, insan kaynakları ve istihdama yönelik eğitim faaliyetleri de gerçekleştirebilecek. Geçici iş ilişkisi kurulurken işveren sözleşmeyi ÖİB'lerle yapacak. Sözleşme karşılığında ödeme işveren tarafından ÖİB'lere yapılacak. İşçinin ücretini ve sigorta giderlerini ÖİB karşılayacak (ÖİB Yön. Madde 9, 11). Bu şartlar altında işveren ile bir bağı olmadan iş yerinde çalışan işçi işverene ÖİB aracılığıyla geçici süre ile “kiralınmış” olacak (ÖİB Yön. Madde:4). Geçici iş ilişkisi ile kiralanan işçi, mevsimlik tarım işleri, hasta, yaşlı ve çocuk bakım hizmetleri ve ev hizmetlerinde süre sınırı olmaksızın, mevcut işçinin hamilelik, doğum, hastalık, askerlik gibi sebeplerle izin alması durumunda izin süresi boyunca çalıştırılabilir (ÖİB Yön. Madde:5). Bununla birlikte işletmenin iş hacminin öngörülemez biçimde yükselmesi durumlarında, grev sırasında teknik zorunluluk ya da işyeri güvenliği gibi nedenlerle ve işyerinde açık iş bulunması hallerinde işveren ÖİB'ler aracılığı ile işçi kiralayabilecek. Bu kapsamda çalışan işçilere işveren doğrudan talimat verebileceği gibi işçiyi aynı işletme içerisinde başka bir yerde ya da aynı topluluğa bağlı başka bir işyerinde çalışmak üzere geçici olarak devredebilecek. Düzenlemede aynı iş için altı ay

¹² Kanununun tam metni için bkz:

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm>. Burada sözü edilen değişiklik "geçici iş ilişkisi"ni düzenleyen 7. maddede yapılan değişikliktir.

¹³ İş Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm>

süre geçmeden geçici işçi uygulaması tekrarlanamayacak ancak bu yöntem kullanılarak kiralık işçiliğin süresi on sekiz aya kadar uzatılabilecek (ÖİB Yön. Madde: 8). Kapsam ve süre bakımından oldukça ayrıntılı bir biçimde düzenlenen “kiralık işçilik” işyerinde çalışan işçilerin sayısının dörtte birini geçemeyecek biçimde belirlenmiştir. Fakat on ya da daha az işçi çalıştırılan işyerlerinde beş işçiye kadar kiralık işçi çalıştırılabilecek.¹⁴

2016 yılında yapılan bu düzenleme kapsamı ve kanun ile koruma altına alınması açısından esneklik politikalarının devlet otoritesi eliyle en geniş biçimde düzenlendiği ve yürütüldüğü düzenlemedir. Kanunda yapılan bu değişiklik, geçici iş ilişkilerini hukuksal düzenleme ile güvence altına almanın ve piyasa devlet ilişkilerini devletin müdahalesi ile hukukileştirilerek emeğin yönetimini merkeze alarak düzenlemesi anlamına gelmektedir.

3.3 Yönetilebilir Emeğin Depoları: Özel İstihdam Büroları

Neoliberal program, özelleştirme politikaları ile kişinin kamusal varlıklar ve kamusal hizmetlerden “özgürleştirilmesi”nin yanı sıra geniş toplumsal kesimlerin işsizlik ve baskı ile tehdit edilerek proleterleştirilmesini de kapsar. Neoliberalizmin esneklik, özelleştirme, devletin küçültülmesi, geçici iş ilişkilerinin temel istihdam biçimine dönüştürülmesi politikalarının taşıdığı toplumsal ve sınıfsal gerilimin ve belirsizliklerin yönetilmesi ve idare edilmesi olarak tanımladığımız emeğin yönetimi, neoliberal çalışma düzenini yerleştirmek amacıyla hazırlanmış tüm hukuki düzenlemeleri de içermektedir. Bu hukuki düzenlemeler gerek uluslararası kurumlar ve bu kurumların mevzuatları ile ulusal düzenlemeleri, uygulamaları ve iş hukukunu da kapsamaktadır.

2016 yapılan düzenleme ile yasal zemine kavuşan ÖİB düzenlemesi de bu çerçevede okunmalıdır. Geçici iş ilişkisi ile en fazla altı ay süresince çalışabilecek olan “kiralık işçi” yılda en az iki kez iş aramak zorunda kalacaktır. İş aramanın kendisinin neredeyse bir işe dönüşmesi ÖİB’lerin neden olduğu proleterleşmenin kanıtlarından biridir. Aynı iş için altı aylık süre geçmeden geçici iş uygulaması tekrarlanamayacağı için ÖİB aracılığıyla iş bulmuş bir kişinin aynı işte devamlı olarak çalışabilmesi nerdeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu durumda işçilerin ömür boyu bir işte çalışması ya da bağlı olduğu meslekte yetkinleşmesi ve çalıştığı alanda yetenek ve vasıflarını geliştirebilmesinin önü kapanmıştır. Böylece emekçilerin işgücü piyasasında emeklerini satarken edindikleri vasıflara dayanarak yapabileceği pazarlık olasılığı da boşa düşürülmektedir. ÖİB’lere verilen eğitim yetkisi de bu açıdan değerlendirilmelidir. Kısa süreli olarak ve farklı işlerde çalışmak zorunda olan emekçiler bu işlerin gerektirdiği becerileri edinebilmek adına ÖİB’ler aracılığıyla kısa süreli eğitimler almaktadır. Ancak bu eğitimler meslek edindirme yerine kısa süreli eğitimlerle alınmış sertifikalar aracılığıyla emeği geçici iş ilişkilerine uygun biçimde yoğunmaktadır. Bu eğitimler aynı zamanda çalışma düzeninde yerleştirilmeye çalışılan performans ve rekabet koşulları için de zemin hazırlamaktadır. Emek maliyetlerini düşürmeye yönelik stratejiler karşısında emeğin işgücü piyasasında gündelik ya da uzun vadeli çıkarlarını

¹⁴ Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği tam metni için bkz.

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011.htm>

süreklileştirmeye dönük taktikleri ÖİB'ler aracılığıyla boşa düşürülmektedir. Emekğin yaşam stratejisi ve taktiklerinin ilk kaynağı olan bedensel varoluşu bu varoluşun geliştirilmesine olanak sağlayan meta-dışı alanların daraltılmasıyla kendi sınırlarına çekilmektedir. Bunun anlamı neoliberal ilkel birikim stratejisinin, emekğin ontolojisini de kuşatarak, kolektif olanı gasp etmesidir.

Bu çerçeve dikkate alındığında ÖİB'lerin hem işgücü piyasasına hem de hukuksal düzene nasıl yerleştirildiği ve yerlerinin sermayenin kârlılık ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde nasıl pekiştirildiği dikkat çekicidir. İş ve işçi bulma görevinin kamu tekelinin elinden alınıp neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden ve yeniden biçimlendirilmesi ve bu biçimlendirmenin devlet otoritesinin hukukileştirme boyutu kullanılarak gerçekleştirilmesi devlet iktidarı ve sermayenin karşılıklı olarak birbirini beslemesinde hukukun işlevselliğini açıklamada önemli bir göstergedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanmasında proleterleşme süreçleri ve bu süreçlerin nasıl yönetildiği son derece hayatidir. Bu anlamda emek yönetimi proleterleşmenin idaresinde içerilen program ve stratejilerin çelişki, çatışma ve uzlaşmadan müteşekkil bir bileşimi olarak düşünülebilir. Sermaye birikim ve proleterleşme süreçleri açısından ilkel birikimin merkezi yeri, emek yönetiminde devletin kurucu bir konumda ele alınmasını gerekli kılar. Liberalizmden neoliberalizme kapitalist toplumsal düzenin inşası ve sürdürülmesine ilkel birikimin sürekliliği perspektifiyle bakıldığında, emek yönetiminde sermaye stratejilerinin temel olarak devleti ve devletin hukukileştirme kudretini temel unsur olarak gördüğü açıktır. Sermaye hukuku ve çalışma hukuku emekğin yönetimini merkeze alır ve neoliberal ilkel birikim stratejilerinin eğilim ve pratiklerinin önemli bir sahnesine dönüşür. Bu bağlamda ÖİB'ler emekğin konjoktörel-gündelik eğilim ve pratiklerinin vasıf ve nitelik boyutunda metalaştırılmasıyla maluldür. Bu süreç ise devletin merkezi konumuyla sermayenin yetkilendirilmesi anlamına gelmektedir. Dünyada farklı yaygınlık ve biçimlere sahip olsa da ÖİB'ler temelde bu mekanizmaya yaslanır.

Ülkemizde ÖİB'lerin kuruluş ve işleyişine dair yasal çerçeveler tamamlanmış olmasına rağmen istihdam sağladığı alanlar (mevsimlik tarım işçiliği, ev hizmetleri, işletmelerin rutin olmayan aralıklı işleri gibi) hâlâ sınırlı başlıklar altında toplanabilir. 2007'den itibaren faaliyet gösteren ve sayılarını devamlı olarak arttıran ÖİB'ler geçen bu süreç içerisinde kendilerini İş-Kur'un iş ortağı, "güvenceli esneklik" olarak tanımlanan istihdam biçiminin savunucusu ve yürütücüsü, işsizlik sorunun çözümünde devletin "çözüm ortağı" olarak tanımlamaktadır. "Çözüm ortağı" olarak sunulan öneriler ise yasal çerçevesinin oluşturulduğu esneklik ve güvencesizlik politikalarına yol haritası olacak nitelikler taşımaktadır. Örneğin, Özel İstihdam Büroları Derneği'nin farklı tarihlerde yaptığı açıklamalara göre; işsizliğin önüne geçilmesi için kayıtdışı istihdam önlenmeli bunun için de kıdem tazminatları kaldırılmalı, -kıdem tazminatı getirdiği "yük" nedeniyle kayıtdışı istihdama neden olmaktadır- istihdam üzerindeki vergi yükünün -

meali işverenin ödemekle yükümlü olduğu kesintiler- azaltılmalı, geçici ve kısa süreli istihdam yaygınlaştırılmalıdır¹⁵.

Ana hatları ile aktarılan ÖİB'lerin amaç ve ilkeleri açıkça göstermektedir ki ÖİB'ler, iş ve işçi bulmanın kamu hizmeti olmaktan çıkarılıp sektörleştirilmesi, geçici iş ilişkilerinin temel istihdam biçimi haline gelmesi, işçi ile işveren arasındaki ilişkinin özel hukuk alanına doğru kaydırılması, devletin küçültülmesi, esneklik gibi politikaların yerleşmesindeki yolda taşları döşeme görevini üstlenmişlerdir. Devlet de yasal değişiklikler aracılığı ile yaptığı düzenlemelerle bu yolu genişletmeye ve düzleştirmeye devam etmektedir. Devlet, hukukileştirme gücünü seferber ederek "istihdamın piyasalaştırılması"nın önünü İş Kanunu ve ilgili alanlardaki düzenlemeleri değiştirerek açmış ve neoliberal programı meşrulaştırmıştır. İtirazlar ise yine hukuk içerisinde emilmiştir. Anayasa Mahkemesi kararına göre "günümüzde birçok nedenle değişen ticari ve ekonomik koşullar, iş idare yönünden esnek çalışma yöntemlerini gerekli kılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak ortaya konulan geçici iş ilişkisi esnek çalışma şekillerinden birisi olarak değerlendirilmektedir". Böylece esnek çalışma, değişik yöntemleriyle hukukun da desteğini alarak ve AYM tarafından da onaylanarak çalışma yaşamına yerleşmiştir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 60).

Türkiye’de ÖİB'lerin konumu ve etkinliği görece sınırlı bir deneyime sahip olsa da çalışma yasalarında son derece önemli değişikliklerle paralel biçimde düzenlenmesi vurgulanan temel mekanizmanın Türkiye ölçeğinde işleme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu anlamda ÖİB'lerin Türkiye kapitalizmi açısından yerini ve seyrini izlemeye, emek yönetimini merkeze alan yaklaşımın tutarlı ve açıklayıcı bir çerçeve geliştirmek için gerekli olduğu vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

4857 Sayılı İş Kanunu, (2003), *Resmi Gazete*, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm>, Erişim Tarihi: 18.07.2017.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (Kol.) (2015), *AKP’li Yıllarda Emegın Durumu*, Yordam Kitap. İstanbul.

Bentham, J. (2008), “Panoptikon ya da Gözetim Evi,” Çoban, Barış ve Özarslan, Zeynep (Haz.), *Panoptikon Gözün İktidarı*, Su, İstanbul, ss. 9-76.

Burawoy, M. (1985), *Politics of Production*, Verso. London.

Chibber, V. (2016), *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, İletişim. İstanbul.

De Angelis, M. (2007), *The Beginning of History*, Pluto Press. London.

¹⁵ http://www.oibd.org.tr/html/haberler/Dunya_11_eylul_07_muammer_coskun.html,
http://www.oibd.org.tr/html/haberler/hurriyet_IK_29_temmuz_07.html,
http://www.oibd.org.tr/html/haberler/hurriyet_IK_9_eylul.html,
http://www.oibd.org.tr/html/haberler/hurriyet_IK_16_eylul_07.html

- Glassman, J. (2006), "Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession, Accumulation by 'Extra-Economic' Means", *Progress in Human*, 30(5): 608-625.
- Göztepe, Ö. (ed.) (2014), *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı*, NotaBene. Ankara.
- Harvey, D. (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Sel. İstanbul.
- Jessop, B. (2009), *Kapitalist Devletin Geleceği*, Epos. Ankara.
- Linebaugh, P. (2006), *London Hanged*, Verso. London.
- Linebaugh, P. (2008), *The Magna Carta Manifesto*, University of California Press. Berkeley.
- Marx, K. (2011), *Kapital I*, Yordam. İstanbul.
- Neocleous, M. (2013a), *Toplumsal Düzenin İnşası*, h2o kitap.İstanbul.
- Neocleous, M. (2013b), *Sivil Toplumunu Yönetmek*, Notabene. Ankara.
- Neocleous, M. (2014), *Devleti Tahayyül Etmek*, Notabene. Ankara.
- Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği (2016), *Resmî Gazete*, [http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011.htm) &main=<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011.htm>, Erişim Tarihi: 18.07.2017.
- Özuğurlu, M. (2008), *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu*, Kalkedon. İstanbul.
- Özuğurlu, M. (2009), "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam Ya Da 'Hayatta Dikiş Tutturamama Halleri Üzerine'", *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, 9(4): 122-128.
- Perelman, M. (2000), *Invention of Capitalism*, Duke University Press. Durham.
- Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2016), "13 Things on Neoliberalism", http://eprints.soas.ac.uk/22614/1/Fine_Saad-Filho_22614.pdf, Erişim Tarihi: 15.07.2017.
- Thompson, E. P. (2004), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim. İstanbul.
- Tigar, Michael E ve Levy, Madeleine R. (2016), *Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk*, Epos. Ankara.
- Türk-İş (2009), *Yeni Kölelik Düzenine Hayır*, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.
- Yılmaz, A. (2005), "Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Devlet Toplum İlişkileri, Toplumsal Sınıf Merkezli Bir Yaklaşım", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 20(1): 107-140.
- Yılmaz, G. (2010), "ILO'da ve Uygulamada İşçi Kiralama Olgusu", *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 30-14.
- Yılmaz, Z. (2012), *Yoksulları Ne Yapmalı?*, Dipnot. Ankara.

Hande Malgaç is a research assistant at Ankara University. She graduated from Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Political Sciences, Ankara University. Still continues Phd studies in the same Faculty.

Hande Malgaç Ankara Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Bölümü'nde tamamlayan yazar, doktora çalışmalarını halen aynı bölüm ve aynı Fakülte'de devam ettirmektedir.

Emek Önder Ünlü, is a research assistant at Muğla Sıtkı Koçman University. He graduated from Department of Sociology, Hacettepe University. He took master degree in Department of Labour Economics and Industrial Relations, Faculty of Political Sciences, Ankara University. He still continues Phd studies in the same Faculty.

Emek Önder Ünlü, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde araştırma görevlisidir. Lisansını Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlayan Ünlü, Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü'nde yapmıştır. Doktora çalışmalarına aynı bölüm ve Fakülte'de devam etmektedir.